

ESTUDIS I INVESTIGACIONS

Propietat i relacions socials a l'agricultura de Reus: segles XVIII i XIX.

Per Jordi Andreu i Sugranyes .

Al llarg del segle XVIII el Camp de Tarragona i Reus en particular van esdevenir una de les zones més dinàmiques del país. La demanda creixent de productes agrícoles o derivats de l'agricultura, bàsicament vi i aiguardent però també avellanes, ametllets i anís, van estimular l'especialització vitícola, primer als pobles del litoral i, a mesura que avançava el segle, a les terres interiors del Camp, Priorat i Conca de Barberà. La intensificació de les relacions comercials a tota la regió, la recuperació demogràfica i en definitiva el creixement de la demanda tant a nivell rural com dels centres urbans i semi-urbans van impulsar, alhora, tot un seguit de transformacions socio-econòmiques. Les noves necessitats van estimular el comerç d'importació de blat, llegums i pesca salada i en aquest sentit van beneficiar i ajudaren a desenvolupar noves potencialitats econòmiques, noves possibilitats de fer negocis. Més endavant la mateixa dinàmica va contribuir a l'expansió de les activitats industrials i artesanals a Reus, Valls i altres centres de menor importància.

De tot aquest procés allò que va impactar més en la consciència dels reusencs fou l'espectacular creixement de la ciu-

tat - es va beneficiar de l'índex de creixement més alt entre 1716 i 1787 entre les poblacions del seu nivell-i. per extensió, el desenvolupament de les activitats productives i comercials que van convertir Reus en la segona ciutat catalana després de Barcelona. Efectivament, dins d'un país encara fonamentalment agrícola, allò que més havia de cridar l'atenció, allò que es podia interpretar més fàcilment com a símbol del progrés i dels nous temps, havia de ser precisament tot allò que s'apartés de la tradició econòmica dominant, l'artesanaria, a finals del s. XVIII, la introducció de noves tècniques i produccions com el teixit i el filat del cotó. Una de les conseqüències més immediates a nivell local de tot plegat fou la marginació de la pagesia de la vida política. Marginació política que va anar acompanyada de segregació social i fins i tot urbanística: mica a mica els pagesos van anar desplaçant-se als barris extrems de la ciutat. I finalment, també segregació cultural que es manifesta a través de les obres de dos dels exponents, a nivell ideològic, de les classes dominants de la ciutat: Celedoni Vilà i Andreu de Bofarull, els dos arxivers de la ciutat i autors de les primeres obres de caire històric-descriptiu sobre les "glòries" de Reus els anys 1787 i 1845-46 respectivament (1). Obres immerses en l'atmosfera de cofoisme exultant, s'estendran prolíficament en l'elogi de la modernitat representada pel comerç i la indústria, base, d'altra banda, de la seva prepotència socio-econòmica i política. Significativament, per contra, no es dedica cap línia a glossar o descriure l'agricultura reusenca (2).

Però malgrat que constatem la marginació de la pagesia i de la terra de memòria històrica, malgrat que constatem també l'intent per part de les classes dominants de donar una imatge igualitària i socialment tranquil·la de la ciutat, o potser per això mateix, ens interessa i pensem que es justifica, d'estudiar les característiques i les implicacions socials de l'agricultura reusenca, tant pel que pot aportar dins de la Història agrària, com per la necessitat d'abordar l'anàlisi de la realitat local urbana també a partir de qüestions sovint desplaçades pel miratge del progrés aplicat a la recerca històrica.

ca. L'estudi de la realitat local, en la mesura que fa possible i posa a l'abast analitzar tota la complexa i diversa gamma de factors i variables que ajuden a definir les actituds i els comportaments humans, precisa també d'una voluntat de màxima exhaustivitat possible a l'hora d'integrar els diversos components al voltant de l'eix social des del qual cal interpretar-los.

Fonts i metodologia.

Una part important d'aquest estudi ha estat elaborat a partir del material que es conserva a l'Arxiu Històric Municipal de Reus; les característiques de l'arxiu, mancat d'una bona ordenació del seu fons i la dispersió de les notícies sobre el tema ha fet necessari de revisar l'extensa sèrie d'actes municipals, registres de cartes i memorials i tota mena de lligalls i carpetes per tal de reunir la major quantitat possible d'informació. Tot i això, la part més substancial del treball s'ha realitzat a partir de dues fonts de versatilitat reconeguda: els cadastres i altres registres relacionats amb la fiscalitat borbònica d'una banda i els registres de protocols notariais de l'altra.

La relativa abundància, l'accessibilitat, l'existència d'una metodologia desenvolupada en els nombrosos treballs a què ha donat lloc i la manca, en general, d'altres fonts que ens proporcionin informació exhaustiva sobre conreus i propietat de la terra durant el segle XVIII, són algunes de les raons que han convertit el cadastre en una de les fonts més utilitzades tant dins de la recerca agrària com en el camp de la història local i comarcal. Des dels treballs pioners d'Emili Giralt, Salvador Llobet o Yvette Barbaza (1) on es feia servir aquesta font per al coneixement de l'agricultura: des de l'estudi de Joan Mercader sobre el seu origen i característiques generals (2), han estat nombroses les iniciatives de recerca en base a registres cadastrals. Als treballs d'abast local entre els que cal remarcar el de Joaquim Nadal sobre Girona o el de Josep Viñals sobre Premià (3), s'han afegit els intents d'utilització sistemàtica del cadastre orientada a la reconstrucció bé de l'estructura dels conreus, bé de l'estructura econòmica dins d'un espai comarcal i fins i tot regional. Entre els primers cal esmentar l'obra de Josepa Cardó i Soler sobre l'evolució dels conreus al Camp de Tarragona des del segle XVIII, efectuada a partir de l'anàlisi de cadastres i amillaments de 28 pobles

del Camp(4). Entre els segons és necessari de remarcar el treball de recerca impulsat des del Departament d'Història Moderna de Tarragona que té com a objectiu l'estudi dels cadastres de les comarques del Baix i l'Alt Camp, el Tarragonès i la Conca de Barberà i que ja ha proporcionat diversos fruits (5).

Al empar de l'interés que han desvetllat i en base a l'experiència empírica a que han donat lloc els diversos treballs, s'han desenvolupat, paral·lelament, la reflexió crítica i la valoració genèrica sobre la utilitat dels registres cadastrals com a font de coneixement del segle XVIII. Des de les referències crítiques de Pierre Vilar que insistia en el caracter estandaritzat de la informació (6) fins als treballs de Joaquim Nadal, Antoni Segura, Lluís Navarro Miralles, Eduardo Escartín o José M. Pérez García (7), s'han remarcat els problemes i els avantatges que implica en tant que font i s'han fet propostes d'ordre metodològic per a la seva utilització. Les generalitzacions crítiques que ens ofereixen aquest seguit d'estudis que insisteixen en la presència d'ocultació com un dels defectes fonamentals de la font, encara que útils, són però insuficients. La naturalesa del procés d'elaboració dels cadastres lligats a la realitat concreta de cada municipi que implica la possibilitat de diferències substancials en la quantitat i la qualitat de la informació, fa necessària una anàlisi crítica de cada font concreta en el marc de cada estudi concret per tal de determinar fins allí on sigui possible, l'existència i les característiques de l'ocultació i de les deformacions que sens dubte contenen.

Pel que fa al cadastre de Reus, un primer tret a remarcar és el nombre de contribuents que inclou. Una xifra ja prou elevada a començament de segle amb 966 contribuents el 1725, que experimenta un ràpid i fort creixement tot passant a 1.505 individus el 1.750, 1.681 el 1.775 i 2.624 l'any 1799. El volum assolit pel cadastre afavoreix tant l'ocultació per part dels veïns de la vila, com la incapacitat per part de les mateixes autoritats municipals per manca d'instruments de control suficients, per vigilar i descobrir aquesta ocultació. El problema encara es veu agreujat si pensem que una part important del crei

xement és degut a l'afluència d'immigrants d' encara més difícil control des del punt de vista fiscal dins d'una ciutat com Reus que tenia al voltant de 15.000 habitants l'any 1787 (8). Tot això sense parlar de les maniobres del mateix ajuntament per reduir la quota del cadastre adjudicada a la vila, a les quals ens referirem més endavant. Les limitacions de les institucions municipals, incrementades a mesura que avança el segle, plantegen un altre problema, la fixació de les quotes i dels patrimonis en la mesura que els canvis que s'hi produeixen per herència, compra o venda, es registren amb retard o es passen per alt. Aquestes observacions sobre l'ocultació i la tendència a l'estancament fiscal dels patrimonis són també vàlides pel que fa a la superfície i a la qualitat de cada conreu. Seriem però injustos si no esmentéssim també els avantatges del cadastre, el més important dels quals és la manca de fonts millors en extensió i exhaustivitat de la informació. D'altra banda alguns dels defectes que se li atribueixen són extensibles a qualsevol altra font estadística. La inexactitud de les mesures i per tant el marge de variació en que es mouen, més que una propietat del cadastre és una característica de la societat on té lloc. Així mateix, l'ocultació, blasmada en nombroses ocasions és un element amb el que cal comptar fins i tot en l'actualitat en qualsevol font de tipus fiscal, fet que no invalida necessàriament la informació que se'n pot obtenir.

Des del punt de vista dels objectius que ens hem fixat: determinar quina era l'estructura de la propietat de la terra, també es plantegen una sèrie de problemes específics que cal subrratllar. Cal dir abans que s'han escollit els cadastres de 1750 i 1816, prou allunyats entre sí perquè les diferències siguin prou significatives. Tornant a la qüestió que ens ocupa, la manera més directa de conèixer la quantitat de terra posseïda per cada propietari és sabent la superfície de cada parcel·la, informació bàsica que es pot completar amb dades sobre conreus i qualitats. Ara bé, la forma com és elaborada la font ens ha impedit de treballar a partir de les superfícies de cada propietat i ens ha obligat a recórrer a un sistema aproximatiu consistent en fer servir les quotes pagades per cada contribuent en concepte

de terra. El problema rau en què si bé una part de les parcel·les contenen la informació corresponent a la superfície, conreu i qualitat, és també freqüent trobar-ne, en nombre creixent a mesura que passen els anys, on les úniques notícies són la quota a pagar i un número de referència que remet a alguna de les recanacions (9) realitzades durant el set-cents. Com que només es conserva la recanació de 1727, és impossible de completar amb garanties les dades que falten, especialment en el cas de 1816 ja què el període transcorregut és excessiu. El sistema d'aproximació indirecta al tamany de cada propietat es fonda en la representativitat, dins d'uns marges reduïts, de les quotes respecte la terra posseïda; el problema es representa en el moment que cal traduir els diners pagats en superfície real en la mesura que l'extensió de la parcel·la no és l'única variable que actua. Les tarifes a aplicar varien també segons la qualitat i el conreu de la terra, de manera que una mateixa quota pot amagar superfícies relativament diferents (10). Malgrat aquests inconvenients hem agrupat els diners pagats per cada pagès en grups que representen diversos nivells de propietat a partir dels quals intentarem extrapolar les característiques bàsiques de l'estructura de la propietat pel que fa a superfície. D'acord amb això hem agrupat les quotes en sis grups de 0 a 40 sous, 40 a 100, 100 a 200, 200 a 400, 400 a 1000 i més de 1000; tot seguit hem escollit a l'atzar una mostra dels propietaris dels quals tenim informació completa sobre l'extensió, el conreu i la qualitat de les seves parcel·les, dins de cada grup, i n'hem extret la quota mitja grupal per jornal de terra atenent que com havien suposat en fer-ho, les millors terres i per tant les que paguen tarifes més elevades (horta i regadiu) estarien relativament concentrades entre els grans propietaris (11). Aquest procediment ens ha permès elaborar un quadre aproximatiu d'equivalències quota-superfície que cal prendre amb totes les prevencions possibles però que pot servir d'orientació a l'hora d'aclarir de quina propietat estem parlant.

QUADRE Nº 1:

EQUIVALENCIES QUOTA-EXTENSIÓ EN ELS CADASTRES DE 1750 I 1816.

CATEGORIES	GRUPS DE QUOTES	GRUPS DE SUPERFÍCIE
Molt petita	0 a 40 sous	0 a 2 jornals
Petita	40 a 100 sous	2 a 5 "
Petita-mitjana	100 a 200 sous	5 a 9 "
Mitjana	200 a 400 sous	9 a 15 "
Mitjana-gran	400 a 1000 sous	15 a 35-37 "
Gran	més de 1000 sous	més de 35-37 "

Un altre dels problemes que es presenta és la distinció entre les diverses categories de propietat ja que la unitat mínima de terra per a la subsistència d'un pagès varia segons el tipus d'agricultura practicada. Seguint Pierre Vilar, "La noció de feble extensió" (i per tant, afegim nosaltres, les nocions de gran i mitjana propietat) ha de restar naturalment relativa: als terrenys explotats intensivament del Pla de Barcelona o del Maresme, es tracta de menys de deu mujades de camps, de menys de vint jornals de vinya; als altiplans de la Segarra o del Solsonès un camp de trenta quarteres de llavor no representa un valor més gran" (12). D'acord amb això i atenent el grau elevat d'especialització i intensificació dels conreus que s'observa a l'agricultura reusenca hem establert una tipologia similar a la fixada per Josep Viñals en el cas de Premià (13) o per Enric Vicedo en el de Lleida (14), els quals estableixen la frontera entre la petita i la mitjana propietat entre les 10 mujades i els 9 jornals respectivament.

Cal dir finalment, que a diferència de les dades sobre conreus i producció les quals abarquen tot el terme antic de Reus incloent-hi Castellvell (15), en el cas de l'estudi de la propietat he cregut necessari reduir l'elaboració estrictament als veïns de Reus tota vegada que el que ens interessa és fer una anàlisi de l'efecte social de l'estructura agrària a nivell urbà i la inclusió d'una comunitat rural com era i és Castellvell

distorsionaria els resultats.

Com ja hem avançat, l'altre gran bloc d'informació ens és subministrada pels registres de protocols notariais, els quals ens serveixen per conèixer les característiques de les relacions de producció agrícoles o, si es vol, quines són les modalitats i les condicions de cessió de la terra per a la seva explotació. En aquest cas la font es troba a l'Arxiu Històric de Tarragona on es concentra la major part de la documentació notarial de la "provincia".

L'explotació dels llibres de protocols ha estat objecte en els darrers anys d'un veritable "descobriment"; d'una ignorància quasi total s'ha passat a una utilització exhaustiva i de vegades un xic esbojarrada i abusiva que ha oblidat dues premisses bàsiques a partir de les quals cal interrogar qualsevol font: primer, el grau de representativitat que contenen, sobre tot quan, com en el cas que ens ocupa, es tracta d'una font selectiva en la seva elaboració ja que no abarca, ni de bon tros, totes les relacions socials que formalitza. Segon, el caràcter de la informació que ens proporciona, és a dir, el grau de subjectivitat que es manifesta en aquest tipus de documents a través del mecanicisme amb que es fan servir algunes de les fórmules dels escrits i que donen més informació sobre els tics del notari que sobre la voluntat dels clients.

En el cas dels contractes de conreu comprovem, efectivament, que l'inconvenient més remarcable és el caràcter no exhaustiu de la font. L'escriptura notarial pública només és una de les possibilitats que existeixen a l'hora de formalitzar un contracte entre propietari de la terra i pagès; a més a més es practica el contracte privat del que només en tenen coneixement les dues parts interessades. Per tant, si bé el nostre estudi s'efectua en base a un buidatge exhaustiu dels contractes de conreu redactats pels notaris de Reus entre els anys 1773-77 i 1818-22, no podem pretendre que els contracates estudiats siguin la totalitat dels realitzats durant aquests anys. Això no treu, d'altra banda, que malgrat tot pensem que els percentatges obtinguts són representatius del pes específic de cada tipus de

contracte.

Les limitacions dels registres notarials no afecten només a la quantitat de contractes de parceria, arrendament o concessió a plantar coneguts. A més a més dels esmentats i del cas dels jornalers temporers llogats per fer feines concretes al llarg de l'any: esporgar, veremar, collir olives, cavar, plantar, etc; és possible que existeixi un altre tipus de contracte del qual se'n tenen referències de començament del segle XX. Amb la "masoveria", nom que era conegut a Reus, l'amo llogava una família de pagesos que havien de tenir cura de la terra durant tot l'any a canvi de casa al mas i d'un salari fixo, sense que el pages tingués doncs cap dret sobre la collita; d'aquesta manera l'amo assegurava el control permanent de la terra i de la collita sense haver de fer excessives concessions al "masover".

L'evolució de l'agricultura durant el segle XVIII.

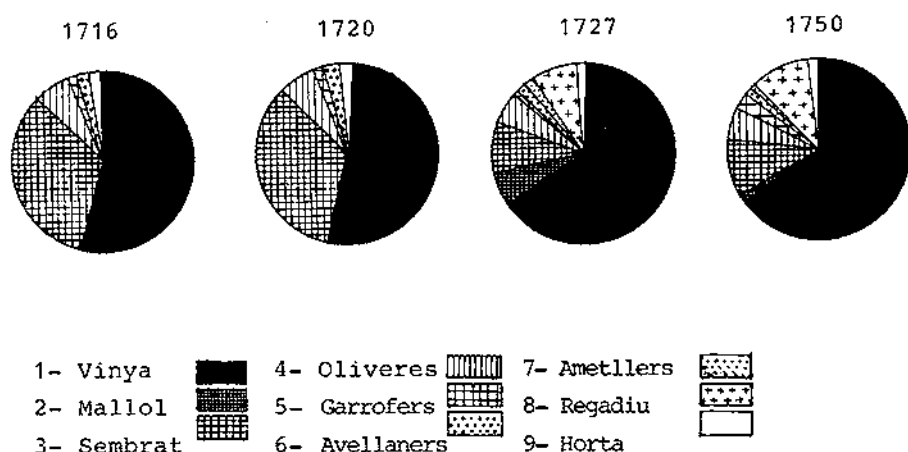
Les primeres dades sobre l'agricultura del terme de Reus a començament del segle XVIII ens les proporciona Josepa Cardó amb l'estudi del cadastre de 1716 (1). Segons aquesta font la superfície del terme (incloent en aquest cas el poble de Castelltalló) era de 4813 jornals anomenats "del país", equivalents a 1830,90 hectàrees. Aquest cadastre és a més a més l'únic de la llarga sèrie que abarca tot el segle XVIII i els primers anys del segle XIX que ens informa de la superfície ocupada per cada peça de terra tant en jornals "del país" com en jornals "reduïts a la mesura del vegueriu". Cal recordar que en implantar-se el cadastre les autoritats borbòniques van haver de solucionar el problema que representava la pluralitat de mesures de superfície i equivalències existents al país; d'acord amb això van haver d'unificar-les en unitats més o menys homogènies que facilitessin el repartiment de les quotes del cadastre en cada poble. En el cas de la vegueria de Tarragona la mesura oficial que s'adopta, el jornal de rei o estadístic tenia 2.500 canes quadrades i equivalia a 0'6084 ha. Les autoritats municipals, en aquest primer cadastre, van haver doncs de convertir la mesura emprada pels pagesos al jornal estadístic d'acord amb el

qual s'havia efectuat el repartiment de la quota cadastral, jor
nal que serà d'aleshores en endavant l'utilitzat en la resta
de registres.

La qüestió de les mesures no tindria més importància
que remarcar la prou coneguda pluralitat que n'existeix arreu
del país sinó fós perquè l'afer de la superfície ocupada per ca
da conreu i el terme en general va portar cua i generà una sè-
rie de debats, memorials, protestes i recursos entre ajuntament
i autoritats provincials que es va allargar, fins allí on ho
hem pogut constatar, durant més d'una dècada. A més a més, i ai
xò és el que ens interessa de remarcar, la complexitat i els em
bolics que va ocasionar, va afavorir l'ocultació i agreujà el
problema de la representativitat de la informació durant aquests
primers anys. Cal doncs que seguim l'afer en les seves diverses
etapes i vessants. Un primer pas es conèixer les equivalències
entre els dos jornals esmentats, el del país i l'oficial. Se-
gons Josepa Cardó, el jornal de Reus equivalia a 0'3802 ha. i
era per tant més petit que el jornal oficial que, com ja hem
esmentat, equivalia a 0'6084 ha.; la relació entre les dues me
sures era per tant d'1'6 jornals oficials per cadascun dels de
Reus. Aquestes dades coincidirien amb les que es poden deduir
de la documentació municipal referent al plet amb la Intendència
de Catalunya on s'afirma que el jornal "del país" tenia 60 pas-
sos enfront els 100 del de Tarragona(2); d'acord amb això la
relació entre les dues mesures seguiria essent d'1'6. La qües-
tió es complica quan observem que en el cadastre esmentat de
1716, per passar del jornal de Reus al de la vegueria es redueix
el primer a la meitat aplicant-hi una relació de 2. La clau del
problema rau en primer lloc en la imprecisió de qualsevol me-
sura emprada en l'ús quotidià, la noció de jornal con la super
fície de terra que es pot llaurar en un dia és imprecisa i ai-
xò converteix les superfícies declarades en simples aproximacions
a la realitat. En segon lloc cal pensar en l'interès de l'ajun-
tament i dels propietaris reusencs en oferir el mínim d'informa-
ció per a la imposició del cadastre. Això i el posterior conflic-
te al voltant de quina era la superfície real de cada conreu i
del terme en el seu conjunt resta doncs fiabilitat a les xifres
absolutes obtingudes en aquest llibre elaborat el 1716.

Malgrat aquesta sèrie de problemes, la informació fiscal pot ser útil per conèixer, d'una manera aproximada, quina era la situació de l'agricultura reusenca. Cal remarcar d'entrada l'alt percentatge que hi assoleix la vinya, el 54,86% dels conreus; Tarragona no va assolir el 39'37% de vinya fins 1724 i Valls, al mateix Camp, no assolí el 47'37% fins l'any 1729, (3). També és important l'extensió de terra ocupada pels conreus, el 82,37% de la superfície cadastral. Una cosa i altra fan pensar que molt probablement el procés d'expansió dels conreus i l'especialització vitícola es van iniciar a finals del segle anterior, paral·lelament i relacionat amb el moviment de recuperació demogràfica després de la crisi de mitjans del seicents (4). Tot i que desconeixem quina era la situació de l'agricultura del terme durant el segle XVIII tampoc no es pot descartar que el procés de recuperació comencés a partir d'uns nivells alts tant de superfície conreada com de vinya; cal recordar en aquest sentit que les característiques geogràfiques del terme de Reus, amb una superfície mancada d'accidents importants, situada entre els primers relleus de la serralada pre-litoral, els aigües molls costaners de Salou i Cambrils i el sòl rocós de Tarragona i amb una població més elevada que d'altres pobles de la comarca, la feien més apta per al desenvolupament de la seva agricultura. També cal pensar que sense la demanda de vins i aigües d'entorn i l'alça de preus a començament del 700 el desenvolupament d'aquesta agricultura no hagués estat, possiblement tan accentuada. De qualsevol manera, el protagonisme i el paper capdavanter que assoleix la ciutat dins del Camp de Tarragona pel que fa al procés d'especialització vitícola pot ajudar a explicar que amb el temps Reus esdevingués el centre per on es comercialitzava bona part de l'excedent agrícola de l'interior; en aquest cas el primer d'arribar s'hauria emportat els beneficis. Seguint amb el cadastre i tal com podem observar al quadre nº 2, el sembrat hi ocupa encara una superfície considerable amb el 32'66% dels conreus seguit ja a molta distància per les oliveres amb el 7'20%. Vistos els problemes que arrossegava el llibre de 1716 i amb la perspectiva dels resultats de cadastres posteriors, pensem que cal prendre els resultats d'aquest primer registre amb totes les reserves possibles i considerar-los, en tot cas, com un mínim

GRÀFIC Nº 1: SUPERFÍCIE OCUPADA PER CADA CONREU ENTRE
1716 I 1750.

encara que significatiu, especialment pel que fa als conreus .
que paguen quotes més altes per jornal:regadiu, horta o vinya,
els quals es troben possiblement menysvalorats en relació al sem
brat.

Aquesta circumstància es repetiria en la relació de conreus
i superfícies presentada per l'ajuntament reusenc a l'Intendent
l'any 1720 (5). D'acord amb aquesta relació la superfície cadas-
tral seria de 4.523 jornals de Reus:equivaldrien a 1.719'5 ha.
Tot els conreus menys l'avellaner hi haurien vist reduïda la se
va superfície a causa, segurament, de la progressiva ocultació
i manipulació efectuada per propietaris i ajuntament, cal pen-
sar que aquesta relació tenia el propòsit de demostrar que s'ha-
via produït un error en l'adscripció de la quota corresponent a
Reus en concepte de terra. Però malgrat la reducció general de
la superfície, les proporcions de cada conreu es mantenen si fa
o no fa com l'any 1716.

La següent font per al coneixement de l'evolució dels
conreus és la recanació de 1727 estudiada també per Josepa Car

QUADRE Nº 2:

ELS CONREUS REUSENS DURANT LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XVIII.

CONREUS	1716		1720		1727		1750	
	Ha.	%	Ha.	%	Ha.	%	Ha.	%
Vinya	827'0	54'9	769'5	55'2	1799'2	64'3	1620'2	66'1
Mallol	-	-	-	-	151'1	5'5	42'6	1'7
Sembrat	492'5	32'7	455'5	32'7	273'8	9'9	269'5	11'0
Oliveres	108'6	7'2	91'2	6'5	151'3	5'5	135'7	5'5
Garrofers	22'1	1'5	19'0	1'4	35'9	1'3	74'2	3'0
Avellaners	28'8	1'9	30'4	2'2	26'3	0'9	19'5	0'8
Ametllers	-	-	-	-	2'5	0'1	9'7	0'4
Regadiu	-	-	-	-	296'5	10'7	240'3	9'8
Horta	28'6	1'9	28'5	2'0	51'6	1'9	40'1	1'6
Tot. Conreu	1507'5	82'4	1394'1	81'1	2768'2	88'3	2451'8	95'9
No conreat	322'6	17'6	325'4	18'9	367'4	11'7	102'8	4'1
TOTAL	1830'1	-	1719'5	-	3135'6	-	2554'6	-

dó. Aquesta recanació on s'anoten per partides cadascuna de les parcel·les amb el nom del propietari i la superfície ocupada per cada conreu, és el producte de la conflictivitat, latent de vegades, manifesta d'altres, entre l'ajuntament i les autoritats provincials que obligà a aquestes a revisar la base impositiva, tement, com es va confirmar després, que l'ajuntament no hagués jugat net a l'hora de declarar la riquesa del terme. El més sorprenent, però, és el salt que s'observa en la superfície del terme. Efectivament, d'acord amb els diversos registres Reus passaria de 1.830'1 ha. el 1716 a 1719'5 el 1720 i 3135'6 el 1727, doblant pràcticament la seva superfície. L'explicació sembla ser, al nostre entendre, l'alt grau d'ocultació registrada els anys anterior sota l'empar de l'embolic originat pel problema del valor del jornal de Reus i la seva conversió al de la veueria. L'estudi de l'evolució de la superfície d'algunes parcel·les escollides a l'atzar pertanyents als registres de 1716, 1724 i 1727 demostra la variabilitat del tamany declarat i les deficiències manifestes dels anys 16 i 24. S'observa, així mateix, com

QUADRE Nº 3:

EVOLUCIÓ DE LA SUPERFÍCIE DECLARADA DE DIVERSES PARCEL·LES
DE TERRA ENTRE 1716 I 1727

PROPIETARI	CONREU	1716	1716*	1724	1727
Dr. Joan Pedret.	vinya	8'75	3'75	3'125	6'75
Pere Camins, boter.	erm	4	2	1'5	4**
Josep Molesino, adroguer.	seabr. 2a	1'25	0'625	0'5	1
Jaume Vidal, calderer.	erm	2	1	0'75	0'875
	seabr. 3a	0'875	0'5	0'375**	2**
	Total.....	2'875	1'5	1'125	2'875
Onofre Arandes, apotec.	diversos	13'5	6'375	4'875	13'5

* Reducció del jornal de Reus al de la vegueria de Tarragona.

** Té lloc un canvi de conreu amb la plantació de vinya.

és en el pas de la mesura del país a la de Tarragona l'any 16 quan té lloc l'ocultació (vegeu el quadre nº 3).

Per les raons esmentades fins ara és força difícil de comparar els resultats de la recanació de 1727 amb les anteriors. L'espectacular augment de la vinya i per contra la reducció de la superfície de sembradura en aquests 10 anys que van d'un a l'altre recompte es podria explicar tant en funció d'una possible dinàmica en els conreus que impliqui una expansió de la vinya en perjudici de la sembradura, com en funció de la dinàmica interna que segueix l'elaboració dels llibres cadastrals, confusa i que afavoreix l'ocultació. Probablement és la conjugació dels dos elements allò que explica en definitiva els resultats de 1727 de manera que atenent el que passa a d'altres termes del Camp de Tarragona i malgrat l'existència d'ocultació i tot un seguit de tripijocs sobre tipus de conreus i qualitats que perjudicaria la vinya en benefici del sembrat que gaudeix de tarifes menors, es pot afirmar que hi ha de fet un creixement de la superfície de vinya testimoniada pel mallol declarat el 1727

i pel conjunt de l'extensió ocupada per la viticultura, 1.930'3 ha. que representen el 69'72% dels conreus mentre el sembrat es redueix al 9'89% . A remarcar també l'aparició del regadiu, el 10'71%, possiblement per ocultació en els censos anteriors o adscripció a altres conreus, sembradura per exemple. L'escàs percentatge de terres ermes, 1'11'7%, fa possible d'afirmar que Reus conrea un percentatge tan elevat del seu terme que en anys successius no serà superat per cap dels altres municipis del Camp de Tarragona (6). D'acord amb això, tant en el marc del Baix Camp com del Camp de Tarragona en general, l'agricultura reusenca es presentaria com una de les més avançades, tot jugant el paper d'impulsora de les transformacions dels termers veïns. Segons un estudi realitzat pel Departament d'Història Moderna de Tarragona (7) la vinya ocuparia el 39'27% de la superfície del Baix Camp durant la primera meitat dels set-cents segons una mostra de 9 municipis d'aquesta comarca, la sembradura ocuparia el 13'81%, els avellaners el 8'14 i l'erm el 26'41. Amb el mateix sistema de mostreig ampliat a tot el Camp i a la Conca de Barberà s'observa una proporció de vinya lleugerament menor, el 34'4% dels conreus. Amb l'avantatge que implicava la seva situació geogràfica i haver estat una de les primeres poblacions que desenvolupa la indústria de l'aiguardent (8), Reus esdevindrà el principal centre comercial d'una àmplia regió que s'estén des del Priorat a la Conca de Barberà i de la costa del Camp a bona part de L'Urgell i Les Garrigues. El procés d'especialització vitícola és similar al que té lloc a la costa de Llevant; segons Salvador Llobet i encara que les xifres semblen excessivament altes, a Mataró, Alella i Arenys la vinya ocupa el 74'8, 76'8 i 84'5% dels conreus, respectivament, l'any 1718 (9); Premià d'altra banda, tindria el 65'23% de la superfície conreada dedicada també a la viticultura (10). A diferència però d'aquesta regió on la presència de Barcelona limita les possibilitats de desenvolupament dels centres urbans immediats, Reus podrà esdevenir el principal centre comercial i artesanal de les comarques meridionals.

El cadastre 1750, estudiat en aquest cas per C. Solé Pàrra (11) confirma la impressió avançada en iniciar aquestes lí-

nies que les transformacions essencials de l'estructura agrícola: extensió dels conreus i creixement de la vinya en perjudici del sembrat, es van produir durant les primeres dècades del segle XVIII tot continuant els canvis iniciats, possiblement, durant els darrers anys dels segle anterior. Els alts nivells d'especialització que reflexa la recanació de 1727 fan que el percentatge de vinya i mallol de 1750 sigui pràcticament el mateix, el 67'8% (12). L'erm, d'altra banda, s'havia reduït a 102'8 ha. Només garrofers i ametllers van incrementar la superfície en nombre absolut, fet que fa pensar en una extensió real d'aquests conreus. La resta, contràriament, no sembla que hagin sofert variacions importants.

Durant la segona meitat del XVIII no disposem de dades sobre l'evolució de la superfície conreada; les notícies indirectes existents però, ens permeten avançar la idea que malgrat que com hem dit les transformacions bàsiques de conreus ja havien tingut lloc entre finals del XVII i primeres dècades del XVIII, no pas per això es pot parlar d'estancament agrícola durant la resta del segle. Efectivament, algunes dades fragmentàries sobre superfície i les notícies sobre l'evolució de la producció indiquen tot el contrari.

Encara que fràgil com a evidència d'aquesta hipòtesi hem de fer referència a les respostes a l'interrogatori tramés per les autoritats superiors, on es diu que l'any 1802 i segons l'ajuntament la vinya ocupava 2.220 ha. (13). Més important és la informació sobre producció que indicaria bé una extensió de la superfície, bé una millora dels rendiments també durant la segona meitat dels XVIII. La producció de vi hauria passat d'11.200 cargues (13.619'2 hl.) a 28.480 (34.631 hl.) entre 1742 i 1804; l'oli de 4.120 a 9.000 cortans (17.015'5 i 37.170 litres respectivament). (14). La substitució d'uns grans, el blat per l'ordi, i la introducció de noves espècies de ceps i oliveres són dues de les modificacions més patents realitzades sota una aparent estabilitat dels sistema de conreus; un tercer avenç es produiria gràcies a la desaparició de la civada, el mill i el morenc en benefici dels llegums i d'una millora en les rotacions de conreus.

La substitució del blat per l'ordi va ser possible a mesura que van millorar les possibilitats de subministrament exterior gràcies al desenvolupament del comerç (15), i creixia la demanda de grans per als animals utilitzats a l'agricultura i els transports; els majors rendiments de l'ordi en relació als altres cereals sembla que fou a la fi la causa determinant de la lenta substitució. Segons el metge Jaume Ardèvol: "Se prefiere sembrar la cebada porque en una misma superficie se coge doble cantidad y sale la misma cuenta como si se sembrase trigo, y de otra parte, no está dispuesta a arroyarse como la cosecha de este grano" (16). Tampoc hi hagué estancament a d'altres conreus, ben al contrari, els pagesos de la comarca van millorar els rendiments mitjançant la introducció d'espècies més productives o més resistents. En el cas de l'olivera, l'arbequina va substituir progressivament l'arbre anomenat "de la terra" del qual en quedaven ja ben pocs exemplars a començament del XIX. Seguint altre cop Jaume Ardèvol: "Los olivos grandes que llamaron propiamente de la tierra, por ser de especie poco productiva, acaban su vegetación y quedan reemplazados por la especie llamada bequina (arbequina) que de todas las traídas hasta ahora al país es la más productiva y la más a propósito para aquel terreno" (17). La documentació municipal ens informa també de la introducció d'almenys una espècie de vinya fins aleshores desconeguda o d'escassa extensió, és el cas de la varietat "somoi" (en realitat sumoll) de la qual es diu que "maduran como unos 15 días antes que las de las otras cualidades ordinarias" (18).

Paradoxalment, el regadiu, el sistema que més fàcilment permet incrementar la productivitat de la terra, no sembla que hagi sofert canvis remarcables durant la major part del segle; el percentatge que hi assoleix, entre el 9 i l'11% és, a més a més, superat amb escreix per altres municipis del Camp: Riudoms, al costat de Reus, té el 13'64% (19), Valls el 14'79, Alcover el 16'46, La Canonja el 19'36, Constantí el 15'05, Tarragona el 17'88 i Vila-seca el 31'15 (20). No estarà de més recordar però que l'aigua ha estat tradicionalment un bé escàs al terme de Reus; s'obtenia mitjançant mines que requerien una elevada inver-

sió que podia ser rebutjada en moments que altres conreus proporcionaven guanys més fàcils. En el nostre cas s'afegeix la competència que existeix entre agricultura i artesania pel control de l'aigua, bona part de la qual serà utilitzada especialment a les nombroses adoberies de la ciutat, un sector en creixement al llarg del set-cents.

L'adob és un altre dels mitjans tradicionalment més utilitzats per incrementar la productivitat de la terra. De la importància que va adquirir el seu ús a l'agricultura del terme n'és testimoni que s'acabés essent un bé escàs que creà alguns problemes en relació a la seva recollida i venda. Aixó és cert sobre tot en el cas dels fems, l'adob més utilitzat i també el més car degut a la demanda que n'existia. Era freqüent la imatge de colles de dones i nois que es dedicaven a recollir les defecacions de les cavalleries per carrers i camins amb la intenció de revendre-les (21). L'extensió d'aquesta pràctica va ocasionar fins i tot problemes amb els pagesos, així, en un informe de l'ajuntament sobre les ordenances del seu gremi de gener de 1800 manifesta la seva opo-

QUADRE Nº 4:

LA PRODUCCIÓ AGRÍCOLA ENTRE 1742 I 1804 (22).

CONREUS				
Blat	3.250 q.	2.060 f.	1.320 q.	1.540 q.
Ordi	2.110	8.700	5.840	4.772
Civada	90	28	-	-
Moresc	140	53	-	-
Mill	70	-	-	-
Fesols	680	525	1.200	300
Llegums tendr.	150	-	-	190
Ametlles	40	-	-	-
Avellanes	190	-	-	-
Garrofes	1.750	-	-	1.750
Guixes	-	11	21	-
Faves	-	12	210	200
Veces	-	165	120	-
Vi	11.200 c.	-	-	28.480 c.
Oli	4.120 cc.	-	-	9.000 cc.

* Les quantitats esdonen en quintars pels cereals, llegums, fruits secs i garrofes menys el 1793 en què es dóna en fanegues. El vi es dona en carques i l'oli en cortans.

** També s'hi cullen 45.000 naps, 9.000 melos i sindries, 8.000 cols i col-i-flors, 16.700 enciams i escaroles, 300 roves de préssecs, au-bercocs i prunes, 50 d'olives, 200 de peres i pomes, 115 de taronges agres i 10 de dolces i 17'5 de llimones.

sició a una de les ordenances que restringia la recollida; les autoritats municipals diuen que "no entrando en las tierras de otro para recoger estiercol y leñas no hay ningún derecho para impedir de recogerlo en los caminos y privar de este arbitrio a los necesitados" (23). A més dels fems també es feien servir els guixots dels edificis que s'enderrocaven i a les terres de regadiu s'hi feien formiguers.

Més difícil de precisar és el sistema de conreu i l'extensió del guaret. Sabem que les millors terres del terme es dedicaven a horta i sembradura, mentre que la vinya i les oliveres ocupaven indistintament terres de qualsevol qualitat. Tant els garrofers com les oliveres es plantaven al voltant de les parades de vinya i era molt rar trobar-los com a conreu en solitari. Els avellaners i possiblement també els ametllers ocupaven sobre tot les terres situades més al nord dins del que actualment és terme de Castellvell, ja pròximes als primers relleus de les muntanyes de La Mussara i més allunyades de la vila. A través dels contractes de conreu constatem que solia plantar-se llegums i grans, especialment ordi, i fins i tot una mica d'horta, entre les rengleres dels ceps. Pel que fa al guaret és difícil de precisar la seva extensió més enllà de constatar que persisteix allarg de tot el segle. Ja en la recanació de 1727 se'ns diu que les terres de sembradura es planten d'un any per l'altra, a diferència de les de regadiu on ja no es practica. A comença-

ment del XIX i segons l'ajuntament, les terres de cereals i sembradura en general es deixaven descansar d'un any a l'altre, mentre la vinya es deixava erma durant 3 ó 4 anys en arrencar-se els ceps vells; en conjunt cada any es deixava en guaret, d'acord amb els càlculs de les autoritats municipals, al voltant d'una vintena part de la superfície conreada. L'extensió de les lleguminoses, especialment dels fesols, i la desaparició de conreus com el mill, el moresc o les carbasses que esgotaven molt més la terra, devien possibilitar, malgrat tot, una millora en les rotacions dels conreus. Afegirem que a les terres en guaret s'hi deixava pasturar el bestiar que es consumia a la ciutat, per tant, malgrat que no existís pròpiament ramaderia, les terres es beneficiaven de l'adob natural que els proporcionaven els animals.

Les notícies sobre rendiments provenen de les respostes donades per l'ajuntament a les diverses enquestes borbòniques que van acompanyar l'establiment del cadastre (24), cal prendre les doncs amb tota mena de prevencions, si les esmentem és per la informació que proporcionen sobre la productivitat entre diversos conreus i qualitats. L'ordi presentava uns majors rendiments que el blat tant en secà com en regadiu i aquest doblava els que s'obtenien en secà. El mestall només es plantava a les pitjors terres i la vinya oscil·lava entre les 5 i les 6 carques a terres de primera qualitat (25).

QUADRE Nº 5:

PRODUCTIVITAT DE DIVERSOS CONREUS A COMENÇAMENT DEL SEGLE XVIII.

(per jornal)

CONREU	1a QUALITAT	2a QUALITAT	3a QUALITAT
Vinya	5 carques	3 carques	—
Blat de secà	3 quarteres	2 q. 6 quartans	2 quarteres
Ordi de secà	4 q. 6 quartans	3 q. 8 qu.	3 q.
Blat en regad.	6 q.	4 q.	—
Ordi en regad.	12 q.	7 q.	—
Faves regad.	8 q.	5 q.	—
Mestall	—	—	3 q. 6 qu.
Oliveres	12 cortans	6 cortans	—

La propietat de la terra.

L'estudi de l'estructura de la propietat de la terra s'ha realitzat a partir dels cadastres de 1750 i 1816 amb tres objectius bàsics: reconstruir l'estructura de la propietat segons el tamany de cada patrimoni a nivell local (prescindirem doncs de la propietat dels veïns de Reus a d'altres pobles); conèixer quina és l'estructura d'accés a la propietat per grups professionals i, finalment, observar els canvis esdevinguts en l'interval de temps que separa els dos cadastres.

Abans de prosseguir també és necessari d'aclarir que utilitzarem el terme "propietat" sense cap matís especial; tot i que Reus depèn jurisdiccionalment de l'arquebisbe de Tarragona que conserva el dret de nomenar càrrecs municipals i la justícia local, dret que en la pràctica es limita a la ratificació de les propostes fetes pels reusencs, no hem trobat cap referència a càrregues d'altra mena que no sigui el delme. També a manera d'aclariment hem de precisar que ens referirem en tot moment a propietat, sense ocupar-nos de l'explotació, qüestió que deixem per més endavant quan parlem de relacions socials al camp. El minifundisme parcel·lari català està present també en el cas de Reus, encara que confós i mitificat com a domini de la petita propietat (1).

Segons el cadastre de 1750 la terra dels veïns de Reus es repartia entre 602 propietaris que pagaven 75.711'40 sous en concepte de contribució sobre la terra. 66 anys després el nombre de propietaris havia crescut lleugerament i havia arribat a 727 amb un increment superior al 20%, en el mateix període de temps la contribució sobre la terra només havia crescut un 7% fins assolir la xifra de 81.151'90 sous. Aquest fet determina que la quota mitja per contribuent baixi de 125'8 sous (aproximadament 5'5 jornals o 3'3 ha.) a 111'6 sous (4'9 jornals o 3 ha.), la qual cosa indicaria una reducció del valor i possiblement de la superfície de terra posseïda per cada contribuent reusenc dins del terme de la ciutat. Com es pot observar en els quadres nº 6 i 7, l'ampliació de la franja de propietaris s'ha

produït bàsicament gràcies al creixement de la petita propietat de manera que els contribuents que paguen menys de 40 sous passen de 168 a 307, és a dir, pràcticament es doblen. Per contra el grup de més de 40 s. que inclou els mitjans i grans propietaris, no pateix pel que fa al nombre de contribuents gairebé cap variació en passar de 434 a 420. Fins aquí les dades semblen indicar una progressiva polarització a costa de les franges intermitges (els grans propietaris també augmenten lleugerament en passar de 32 a 41) entre els petits i els grans contribuents, impressió que es veu confirmada si relacionem les xifres sobre contribuents amb les quotes aportades per cada grup. Efectivament,

QUADRE Nº 6:

ESTRUCTURA DE LA PROPIETAT DE LA TERRA SEGONS EL GRAU DE CONCENTRACIÓ
L'ANY 1750(en sous).

	Sous	%	Contr.	%	Sous/Contr.
Més de 1000 sous	7.704'40	10'2	6	1'0	1.284'1
400 a 1000 sous	15.061'25	19'9	26	4'3	579'3
200 a 400 sous	20.382'10	26'9	73	12'1	279'2
100 a 200 sous	16.045'75	21'2	114	18'9	140'8
40 a 100 sous	13.623'30	18'0	215	35'7	63'4
0 a 40 sous	2.894'60	3'8	168	28'0	17'2
TOTAL	75.711'40	---	602	---	125'8

incrementen el percentatge a pagar els de 0 a 40 sous i els de més de 400, mentre la franja intermitja pateix una sensible reducció. Tot fa pensar doncs que darrera del que semblaria una ampliació de la propietat s'esdevé realment una concentració en el sector de mitjans-grans i grans posseïdors que de pagar el 30'1 % passen al 38'1 %. Concentració que parteix, certament, d'un índex relativament elevat ja a mitjans del set-cents. L'any 1750 el 5'3 dels propietaris posseïa el 30'1% de la terra (relació de 5'6), mentre el 28'0% només controlava el 3'8 (relació de 0'1). Els índexs són comparables a la situació registrada a Premià, situada també dins d'una zona d'agricultura avançada amb un índex elevat d'especialització i intensificació, el 6'55% dels propietaris controlaven el 40'59% de la terra el 1728 (relació de 6'2) men

QUADRE Nº 7:

ESTRUCTURA DE LA PROPIETAT DE LA TERRA SEGONS EL GRAU DE CONCENTRACIÓ
L'ANY 1816

	Sous	%	Contr.	%	Sous/Contr.
Més de 1000 sous	13.104'60	16'1	8	1'1	1.638'1
400 a 1000 sous	17.855'20	22'0	33	4'5	541'1
200 a 400 sous	18.392'20	22'7	66	9'1	278'7
100 a 200 sous	13.983'90	17'2	101	13'9	138'5
40 a 100 sous	13.219'60	16'3	212	29'2	62'4
0 a 40 sous	4.596'40	5'7	307	42'2	15'0
TOTAL	81.151'90	----	727	----	111'6

tre el 24'4% només posseïa el 5'56 (relació del 0'22).(2)

Aquesta situació patirà però al llarg de la segona meitat del XVIII una sèrie de canvis gràcies a les transformacions econòmiques generals. L'ampliació del nombre de petits propietaris i el creixement relatiu al mateix temps de la superfície corresponent a la gran propietat cal explicar-la a partir del seguit de transformacions socio-econòmiques viscudes entre 1750 i 1816. D'una banda els sectors més beneficiats pel desenvolupament de les activitats artesanals i comercials durant la segona meitat del XVIII van dedicar una part dels seus guanys a la compra de petites parcel·les de terra que els permeté incrementar progressivament el seu patrimoni. De l'altra, la decadència econòmica d'algunes activitats artesanals en retrocés i sobretot de la pagesia va fer que hi hagués un trasvassament d'efectius humans des d'aquests sectors als més dinàmics que va anar acompanyat d'un trasvassament de terres sense canvi de propietat.

L'estructura de l'accés a la propietat de la terra per oficis ens indica clarament el pes que ja el 1750 tenen els sectors relacionats amb les activitats artesanals i comercials; la pagesia, que representava el 22'4% dels propietaris només controlava el 26'8 de la terra. Per contra, els artesans eren ja

el 27'9% dels propietaris i posseïen el 18'4% de la terra amb un pes ja relativament important de blanquers, velers i paraires.

QUADRE Nº 8:

DISTRIBUCIÓ DE LA PROPIETAT DE LA TERRA PER OFICIS. 1750-1816. (3)

	<u>Sous</u>		<u>Contrib.</u>		<u>Sous/Contrib.</u>	
	1750	1816	1750	1816	1750	1816
Nobles	2892'0	7846'2	7	11	413'1	713'3
Prof. lib.	5603'1	2364'8	13	11	431'0	215'0
Comerç	7634'3	9625'7	19	46	401'8	209'3
Eclesiàstics	729'3	949'2	4	7	182'3	135'6
Velers	1382'2	3173'3	15	29	92'1	109'4
Blanquers	1756'8	2592'2	24	24	73'2	108'0
Pagesos	20276'8	18625'1	135	182	150'2	102'3
Adrogers	735'1	853'8	5	9	147'0	94'9
Espardenyers	101'4	1035'0	3	11	33'8	94'1
Argenters	674'8	412'8	4	6	168'7	68'8
Boters	885'8	2438'7	15	36	59'1	67'7
Metall	779'5	1306'1	11	20	70'9	65'3
Sastres	1033'3	403'8	14	7	73'8	57'7
Sabaters	805'1	881'9	11	17	73'2	51'9
Fusters	429'2	281'1	3	10	143'1	28'1
Paraires	1224'8	43'5	10	2	122'5	21'8

Lleida, amb 2.353 hab. el 1718 i 10.114 el 1787, presentava una estructura de la propietat molt més tradicional. El 1716 els pagesos aglutinaven el 51'64% de la terra i eren el 63% dels propietaris; cap a 1785 seguien essent àmpliament majoritaris amb prop del 40% de la terra; per contra, l'artesanat es movia a uns nivells molt baixos, el 5'36 de la terra el 1716 i el 4'89 el 1785 (4). També en el cas de Premià l'any 1728 el domini que exercien els pagesos sobre la propietat de la terra era molt més important: posseïen el 56'79% de la terra i representaven el 60'7% dels propietaris (5).

Les transformacions econòmiques esmentades que tenen lloc durant la segona meitat del set-cents, estan relacionades amb

l'expansió de la producció de teixits de seda que s'exportaven tant a les comarques i regions properes com a d'altres països del nord d'Europa (seguint el circuit de l'aiguarent), amb el desenvolupament de l'artesanía lligada als cuirs i el calçat i amb sectors com el boters que es beneficien de l'auge comercial que assoleix l'aiguarent. Tot plegat no farà més que accentuar els trets bàsics de l'estructura de la propietat per grups professionals. Els més dinàmics econòmicament i socialment: blaquers, velers, boters i espadenyers, incrementaran tant el volum de terra posseïda com el nombre de propietaris i la mitja de terra per individu, fet que testimoniarà una certa concentració de la propietat també a aquest nivell. En conjunt els artesans passen a ser el 33'7% dels propietaris i a controlar el 22'1% de la terra. Però on l'increment és més important és en la noblesa vinculada als negocis i, en menor grau, entre els comerciants. El creixement de la riquesa agrària de la noblesa, el més espectacular dels que tenen lloc, s'explica a partir d'un doble procés. D'una banda la petita noblesa local oscil·la entre continuar participant en els negocis d'exportació-importació que li han permès obtenir importants guanys i incrementar la inversió dels beneficis en terra i censals que indicarien una tendència creixent a esdevenir rendista. De l'altra, una part del comerç accedeix en aquets moments a diversos graus d'ennobliment incorporant a aquest grup el seu patrimoni i restant significació als canvis del grup originari: el comerç. Com a contrapartida els paraires, arribant ja a la fi del procés de decadència que es desenvolupa al llarg del segle, passen del 10 a 2 propietaris i de 1.224'8 a 43'5 sous. També perden posicions els argenters, els sastres i els fusters.

El cas de la pagesia és més complexe i mereix un tractament particular. Observen d'entrada que en els dos cadastres estudiats el número de pagesos propietaris és inferior al conjunt de la pagesia. L'any 1750 hi havia registrats al cadastre 208 pagesos (6) dels quals 135 tenien terra, el 64'9%. Cap a 1816 el número de pagesos segons el cens de població de 1820 (?) era de 1058 dels quals 182, el 17'2% eren propietaris de terra. Per tant una part d'aquests pagesos treballen terres que no els

pertanyien, bé com a jornalers, bé com a pacers o arrendataris. Un altre fet immediat a remarcar és la reducció de la quota pagada per aquest grup que passa de 20.276'8, el 26'8% l'any 1750 a 18.625'1 sous, el 23'0% l'any 1816 tot i que, d'altra banda, creix el número de pagesos propietaris en passar de 135 a 182. El resultat és la degradació de la quantitat de terra posseïda per individu que passa de 150'2 a 102'3 sous. Globalment doncs, la pagesia pateix un empobriment relatiu respecte els altres grups, fet compatible amb el manteniment del valor econòmic i social de la terra i amb l'increment dels propietaris gràcies a la compra de petites parcel·les a costa de la mitjana propietat. L'anàlisi grupal ha de partir operativament de la unitat de comportaments de cada sector professional, en realitat però, dins de cada grup les situacions són diverses i reproduïxen sovint la desigualtat global en l'accés a la propietat, que en el cas de la pagesia s'insereix en la tendència a l'empobriment relatiu que emmarca, alhora, una lleugera inclinació a la concentració de la propietat dins del grup. Observant el quadre nº 9 ens podem adonar com el grup de pagesos que paguen més de 400 sous (mitjana-gran i gran propietat), passen de controlar el 25'9% de la terra del grup el 1750, al 31'5% el 1816. Entre els

QUADRE Nº 9:

PROPORCIO DE PAGESOS QUE PAGUEN MÉS DE 400 SOUS PEL CADASTRE DE LA TERRA EL 1750 I 1816.

	Sous	%	Contrib.	%	Contrib./Sous
1750	5.251'6	25'9	7	5'2	750'2
1816	5.867'7	31'5	8	4'4	733'5

oficis artesanals cal distingir aquells en què domina la petita propietat: sabaters, fusters, boters, teixidors, perxers, sastres, ferrers, mestres de cases i corders, entre els més importants; d'aquells on s'observa un nivell de concentració pròxim a la mitja de la ciutat. Aquest seria el cas de velers i blanquers, dos dels sectors artesanals més dinàmics, que presenten uns percentatges de concentració molt superior a la resta del sector secundari; la mitjana-gran i la gran propietat re-

presenten respectivament el 31'8 i el 36'3% de la terra posseïda pel conjunt de cada grup l'any 1816. Aquest nivell de concentració intragrupal també és elevat en alguns casos molt específics com el dels espadenyers, on malgrat no registrar-se gran propietat ens trobem que 2 propietaris controlen el 62'5% de la terra. La importància de la concentració i de la desigualtat intragrupal encara és més accentuada dins del terciari; el comerç, per exemple, té el 49'7% de la terra en mans dels grans i mitjans-grans propietaris. La noblesa, on el 85'8% de la terra s'inclou dins del grup que paga més de 400 sous, és un cas a part que reflexa, més que una concentració interna, una concentració global del grup respecte la resta (8). Però el fenomen de desigualtat en el repartiment de la propietat de la terra, darrera del qual es poden amagar desigualtats econòmiques més generals, s'estén al conjunt de la societat, l'any 1816 els propietaris de terra no devien representar gaire més del 16'5% dels veïns (la possessió de censals indicava una concentració encara major, només en posseïen el 7% dels caps de casa) (9).

Les conclusions que es poden desprendre de tot plegat són forçosament fràgils en la mesura que treballen només a partir d'una variable, la terra, subordinada a un domini de les activitats secundàries i terciàries, però en tant que indicador, entre d'altres, del grau de riquesa i de la polarització d'aquesta si que podem introduir un dubte raonable sobre la imatge transmesa per arxivistes locals com Celedoni Vilà o Andreu de Bofarull (10), mitificadors del procés d'enriquiment de sectors del comerç i la petita noblesa local. D'acord amb això, les transformacions econòmiques que van tenir lloc durant la segona meitat del set-cents i primeres dècades del XIX haurien conduït, paral·lelament, a l'enfortiment econòmic de la burgesia local i a un increment de les tensions socials de resultes de la degradació socio-econòmica dels petits propietaris en procés de proletarització, de l'increment del nombre d'assalariats i de la pressió que la immigració exerceix sobre les estructures de poder local (11). D'acord amb aquesta hipòtesi, l'anàlisi de l'arrauxament polític dels reusencs durant la primera meitat del XIX, a partir del qual s'ha bastit el mite de l'unanimitat li-

beral de la ciutat, s'hauria de fer tant a partir de l'estudi de la burgesia, com de les classes populars urbanes que reaccio nen contra la dominació econòmica i la marginació social i cultural.

El domini aclaparador entre els propietaris de terra dels que posseïen poc més d'un jornal, el 71'4% pagaven una quota mitja de 28'6 sous per cap que venien a representar no gaire més d'1'5 jornals(0'9 ha.), totalment insuficients per a viure'n, afavoria la tensió social. Mentre els artesans podien combinar el treball a l'obrador amb el conreu de la terra, bona part dels pagesos havien de llogar-se a jornal o prendre terres d'altri. La marginació que patien enfront els grans propietaris va provocar reaccions defensives per part d'aquells, que intentaren, gràcies al control que la majoria numèrica els permetia exercir sobre el Gremi de Pagesos, de crear una institució que fos bel.ligerant en la lluita socio-econòmica. El Gremi, format com deia el mateix ajuntament "de la mayor parte de meros jornaleros que no hay ninguno de los principales hacendados que sean de dicho Gremio y los pocos que hay de clase mediana no aprueban lo positivo de estas ordenanzas" (12) van intentar que fossin aprovades unes ordenances fortament restrictives i proteccionistes en les quals fixaven una sèrie de taxes a pagar pels grans propietaris, propugnaven la pertinença obligatòria al Gremi de tots els propietaris de terra, creaven vigilants propis i exigien la prohibició total d'entrada de vins forasters (13). Tot i que es van presentar els anys 1800 i 1802 l'ajuntament va rebutjar la quasi totalitat dels capítols i l'intent de jornalers i petits propietaris de reforçar el poder gremial quan aquestes estructures estaven ben a prop de fer fallida, va fracassar, irònicament, davant l'apologia que les classes dominants urbanes entre les quals es trobaven els més importants propietaris, feien de la llibertat.

Relacions socials i contractes de conreu.

Hem comprovat que l'estructura de la propietat presenta va una tendència a la polarització entre la petita i la gran propietat combinada amb una tendència a la concentració d'un percentatge important de la superfície en algunes poques mans. Si

a això hi afegim que una part dels pagesos estaven desposseïts de terra, podem concloure que una part d'aquesta havia de ser conreada bé mitjançant jornalers, bé a través d'altres sistemes.

Les condicions generals de l'estructura de la propietat ens fan rebutjar com a totalment incerta l'afirmació de l'ajuntament en resposta a un qüestionari de 1802 on sosté que tots els pagesos reusencs són propietaris(1). Tesi reiterada més en davant per Jaume Ardèvol, el qual afirma: "La subdivisión de las propiedades es la causa primaria de la población de Reus y el mayor acrecentamiento de ella se debe a las artes que desde su infancia ha cultivado con preferencia a todas las demás poblaciones de aquel país" (2). A banda que Ardèvol confongui possiblement subdivisió de les propietats amb subdivisió de les explotacions, o que a finals del XVII l'estructura de la propietat presentés una major igualtat, el cert és que l'afirmació contribueix a la mitificació de les causes i característiques de l'expansió de la ciutat durant el set-cents des de l'òptica de les classes dominants urbanes. Molt més ajustada a la realitat sembla la resposta donada pel mateix ajuntament a un altre qüestionari, aquest cop de 1797, segona la qual hi hauria a Reus 250 pagesos propietaris, 238 jornalers o assalariats i 111 arrendataris(3). Vist doncs que existeix cessió de la terra ens interessa de conèixer de quina manera tenia lloc, en quines condicions i quines eren les repercussions que tot plegat podia tenir a nivell social. Per contestar aquestes i altres preguntes hem recorregut a l'estudi dels contractes de conreu redactats pels notaris reusencs durant dos períodes de cinc anys cadascun: 1773-1777 i 1818-22 (4).

QUADRE Nº 10:

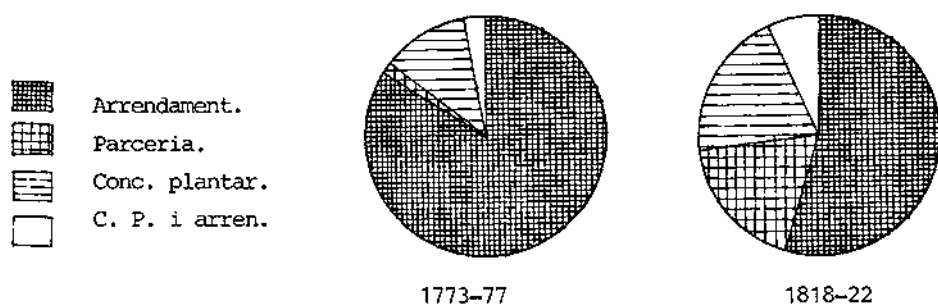
ELS CONTRACTES DE CONREU A REUS: 1773-77 I 1818-22.

CONTRACTES	1773	-	1777	1818	-	1822
Arrendaments	74		84'0%	47		54'7%
Parceria	1		1'2%	16		18'6%
Concessió a plantar	11		12'5%	17		19'7%
" " i arr.	2		2'3%	6		7'0%
TOTAL	88		---	86		---

Un primer fet a remarcar és l'excepcionalitat que en el context del país semblen tenir els contractes de conreu realitzats a Reus. Diversos estudis que s'ocupen d'aquesta qüestió en

els casos de Girona, Lleida i el Delta del Llobregat(5), confir-
men la tesi avançada per Pierre Vilar pel que fa al domini de
la parceria sobre l'arrendament: "(...) la locació de la terra
"a parts de fruits" és molt més característica, a Catalunya, que
l'arrendament. Aquest està poc estès, i la gran explotació arren-
dada, que podria tenir un paper important, o creador, és una ex-
cepció -si és que existeix. La gran explotació és la masia anti-
ga, al·lodial o emfitèutica. I l'explotació mitjana o petita de
tipus indirecte -la masoveria- de cada deu vegades nou és a par-
ceria"(6). Contràriament i d'acord amb la mostra estudiada per
nosaltres (vegi's el Quadre nº 10), la forma de cessió dominant
a Reus i possiblement també amb una presència important que cal-
drà comprobar en tota aquesta zona del Camp de Tarragona (7) és
l'arrendament a curt terme. amb el 84'0% dels contractes regis-
trats el 1773-77 i el 54'7% dels realitzats entre 1818 i 1822.

GRAFIC Nº 2 : ELS CONTRACTES DE CONREU DE REUS.

Els contractes d'arrendament solien tenir una durada de 4 anys, després dels quals la terra tornava al seu amo i calia, si es volia continuar amb l'explotació, efectuar un altre contracte. A canvi de la cessió l'arrendatari havia de pagar una quantitat en metàl·lic al propietari. Amb variacions segons els contractes, el pagament solia efectuar-se en terminis anuals i de vegades semestral. Les despeses del notari també solien anar a càrrec de l'arrendatari. En alguns casos, pocs, el pagès a més del preu en metàl·lic havia d'entregar una quantitat simbòlica d'oli, fruits, hortalisses o llenya (garbons i feixines) destinats al consum del propietari. Així i segons un contracte efectuat l'any 1774 el pagès havia de donar "cada any als Curadors y por portar-li a sa casa cent y vint y sinch feixinas y tres cortans

y mitg d'oli (al voltant de 14 litres)" (8). A banda d'això hi ha tot un seguit de clàusules que es repeteixen de manera sistemàtica, una de les més freqüents és la prohibició al pagès d'arrencar cap arbre sense permís de l'amo; en aquells casos que morís o fos arrencat algun arbre la soca restava per al propietari i les branques per al pagès. Més significatiu del grau de control exercit pel propietari és la clàusula per la qual es prohibeixen taxativament al pagès de fer cap modificació en els conreus existents; encara que menys freqüent que l'anterior, aquesta condició limitava la feina del pagès a la de simple gestor de la peça. Quan es tractava de terra de regadiu l'amo cedia unes hores o dies d'aigua setmanals que eren compreses dins del preu estipulat.

La parceria o "cessió a mitges", d'acord amb la denominació que rep als protocols, és pràcticament inexistent entre 1773-77 en què només n'hem localitzat un que s'ajusti a les característiques generals. Més freqüent és un contracte denominat "concessió a plantar" en els llibres de protocols i que té alguna semblança amb la parceria però també una sèrie de particularitats importants que suggereixen un tractament a banda. Tornant a la parceria cal remarcar la semblança que té respecte l'arrendament pel que fa a la durada, els contractes de 4 anys són també àmpliament majoritaris i pràcticament es pot dir que els de durada superior són gairabé excepcionals (vegi's el Quadre nº 11) i motivats per raons específiques: parentiu entre els contractants, deutes o extensió excepcional del tros de terra. Potser el més remarcable és l'augment que experimenten el 1818-1822 en què passen a representar el 18'6% mentre els arrendaments baixen fins el 54'7%. Pel que fa a les condicions un primer tret a subratllar és la seva variabilitat; en general però, es pot dir que les collites, les llavors i els animals, tant els de cria per al consum propi (aviran i porcs) com els de conreu (mules i rucs), anaven a mitges. Així mateix l'amo es comprometia a pagar la meitat dels salaris dels jornalers que calgués contractar per fer feines concretes i a donar una part dels fons necessaris per al conreu. El contracte efectuat entre D. Joan Baptista Cabañes i Salvador Clavaguera l'any 1818 ens il·lustra sobre les condicions més corrents dins de la parceria:

QUADRE Nº 11: LA DURADA DELS CONTRACTES DE CONREU.

	1773 - 77		1818 - 22	
Arrendament i parceria				
Menys de 4 anys	7	9'4%	9	15'00%
4 anys	58	77'3%	40	66'70%
Més de 4 anys	10	13'3%	11	18'30%
Concessió a plantar				
Menys de 8 anys	3	23'1%	4	17'40%
De 8 a 9 anys	2	15'4%	5	21'70%
De 10 a 11 anys	7	53'8%	7	30'50%
De 12 a 13 anys	--	--	4	17'40%
Més de 13 anys	1	7'7%	3	13'00%

"Primer: Que vos dit Claveguera sereu tingut y obligat en haver de portar la mitat de tots los fruhits que se faran en dita terra a vostras costas a Casa de nosaltres dits conjuges Cabañes. Segon: Que per rahó de la mitat de la palla que vos dit Claveguera nos entregareu, nosaltres prometem pagar-vos la mitat del treball de batra o bé ajudar-vos a fer la batuda. Tercer: Que vos dit Claveguera tingau la obligació de cramar la mitat de las fairinas en dita terra que de ellas se faran, y la altre mitat serà una per nosaltres dits Cabañes, y la altre per vos dit Claveguera. Quart: Que prometem pagar-vos la mitat del lloguer dels cups y la altre meitat deureu pagar-la vos dit Claveguera. Quint: Que nosaltres dits Cabañes prometem donar-vos una diada de aigua semanalment per regar dita terra. Sisè: Prometem donar a vos dit Claveguera la mitat dels fems que produhirà la nostra pleta. Setè: Que vos dit Claveguera tindreu la obligació de llaurar quatre vegadas lo any la terra (...) y cavar dos vegadas lo any los seps, y la terra de la quadra deureu llaurar-la tres vegadas lo any, y cavar los seps una vegada lo any. Vuitè: Vos dit Claveguera sereu tingut y obligat en haver de pagar la mitat del catastro corresponent a esta terra, comensant lo promer pago al primer de Janer del any pròxim vinen. No

vé y últim: Que vos dit Claveguera sereu tingut y obligat en haver de deixar al últim any la mallola neta." (9).

La "concessió a plantar" representava el 14'8% dels contractes de 1773-77 i el 26'7 del segon període. Dues són les coses que cal destacar d'entrada i que el distingeixen dels altres dos: la durada i la finalitat amb què es realitza. Pel que fa a la primera observem que l'extensió és pràcticament el doble de les altres dues modalitats, amb una tendència a la concentració entre els 8 i els 13 anys i més concretament entre els 10 i els 11. Aquesta característica és de fet conseqüència de l'objectiu que persegueix el propietari en cedir la terra: recuperar-la després amb tota la parcel·la o una part determinada pel contracte, plantada de vinya. A diferència dels contractes de parceria estudiats per P. Vilar on la realització de noves plantacions eren previstes en els mateixos contractes (10), en els estudiats per nosaltres les millores en les terres a través de l'extensió de la vinya era objecte d'aquest contracte específic. Com que la feina del pagès es pagava amb una part de la collita (d'aquí la semblança amb la parceria), la durada havia de ser més gran tot preveient el temps en què la vinya encara no produiria; tan bon punt com aquesta començava a rendir el pagès solia rebre la meitat de la verema. En el cas que hi haguessin garrofers o oliveres la collita solia restar per al pagès tot i que en alguns casos també es partia, i fins i tot hi ha contractes en què restava tota per l'amo. Quan s'hi feia sembradura el pagès acostumava a quedar-se-la tota. En alguns casos la "concessió a plantar" es combinava amb l'arrendament, especialment quan el propietari cedia terra ja en conreu de la qual només calia plantar una part en aquesta situació i tota vegada que el pagès es beneficiava d'això, s'establia una petita quota en metàl·lic a pagar per l'arrendatari que a canvi es quedava amb la collita. El paper de la "concessió a plantar" en l'extensió de la vinya és encara una de les qüestions que caldria aprofundir. El fet que entre 1773 i 1777 la major part dels contractes de plantar vinya es facin a erms i terres camps situades fora del terme de Reus sembla indicar tant la saturació del terme propi on es tendeix en tot cas a renovar la vinya ve-

lla com el paper dinamitzador dels propietaris reusencs a nivell comarcal.

Fins ara hem parlat de contractes sense fer cap mena de distinció segons el conreu o conreus presents a les diverses parcel·les. L'estudi dels preus dels arrendaments sembla però indicar que cal almenys distingir les explotacions segons estiguin orientades al conreu de productes d'exportació, cas del vi i de l'aiguardent; de les que s'orienten a satisfer la demanda del mercat local: verdures, fruites i tota mena de productes d'horta. La diferència es constata si comparem els canvis soferts pels arrendaments en cadascun dels casos. Mentre els arrendaments de terra amb vinya, bancals i oliveres havia passat de 12'3 lliures per jornal i any el 1773-77 a 16'8 lliures per jornal i any el 1818-22; les d'horta havien passat de 20'3 lliures per jornal i any a 95'5. Aquesta dinàmica tan diferent que planteja la necessitat de filar prim a l'hora de parlar de "crisis" agrícoles com si l'agricultura fos un tot d'explotacions homogènies, fins i tot dins d'una mateixa regió; és possiblement el resultat de les dificultats per les que travessa l'agricultura d'exportació basada en l'aiguardent durant bona part dels anys que separen les dues mostres; dificultats que haurien frenat l'alça del lloguer de la terra. Contràriament les terres d'horta s'haurien beneficiat, durant el mateix període, de la continuació del creixement del consum urbà gràcies a l'expansió de la ciutat que hauria passat de tenir al voltant de 16.000 hab. el 1787 a 24.000 el 1820.

Pel que fa a l'ofici dels propietaris s'observa el predomini d'alguns grups específics com els nobles amb el 14'8 i el 20'9% dels contractes en cada període quan només són 1'1'5% dels propietaris el 1816. També és important la presència de vídues amb el 15'9 i 1'11'6%, els hereus amb el 12'5% entre 1773-77 i els comerciants que assoleixen el 12'8 entre 1818-22. També és remarcable la presència de pagesos: el 25 i el 18'6% respectivament (sovint es tracta de pagesos amb terra a d'altres pobles, amb deutes o impossibilitats de conrear-la). Per contra, la proporció d'artesans és relativament baixa: el 14'8 i el 12'8 en

cada període, tenint en compte que representen el 53'4% de la població activa masculina de l'any 1820 i el 33'7% dels propietaris de terra el 1816. Possiblement cal cercar la raó d'això en la ja esmentada combinació de la feina a l'obrador amb el conreu de la petita propietat (11). En el cas dels arrendataris l'homogeneïtat és més gran, la major part són pagesos, el 85'4% en el primer període i el 87'2 en el segon.

La major part dels contractes es fan sobre parcel·les de petita extensió, entre els 2 i els 4 jornals, tot i que també se'n poden trobar de força més extenses, de 60,76 i fins i tot 197'5 jornals, totes elles fora del terme de Reus. En aquest sentit és important de remarcar la gran quantitat de contractes de diversa mena que es fan sobre terres que els veïns de Reus tenien a d'altres poblacions, la major part als termes més pròxims com Vila-seca, Riudoms, Constantí, La Selva i als despoblats del Territori de Tarragona i El Brugar. Però també a llocs més allunyats com Falset, Tortosa, Lleida, Marçà o Salomó (12). El fet que les terres fossin allunyades del lloc de residència del propietari devia ser sens dubte un factor important per obligar a aquest a cedir-ne l'explotació, en la major part dels casos a pagesos del lloc on era situada la terra.

Les característiques dels contractes de conreu i per extensió de les relacions socials, semblen confirmar les conclusions extretes anteriorment sobre el caràcter dur de les condicions de l'agricultura practicada al terme de Reus. Ho semblen corroborar tant la durada dels contractes com el domini de l'arrendament que, segons Pierre Vilar, no estimula el pagès a la renovació i beneficia l'amo, el qual pot exercir un control directe sobre la terra i pot canviar el preu de l'arrendament d'acord amb l'alça dels preus agrícoles i del valor de la terra. Ara bé, això no s'hauria d'interpretar com el predomini d'una agricultura estancada o endarrerida sinó ben al contrari com el domini d'una agricultura plenament integrada als circuits comercials, productiva i que proporciona alts beneficis; si bé el pagès arrendatari no pot intervenir sobre la terra més enllà de fer-ne la gestió dels conreus, el propietari és qui té cura de vigilar i promoure les innovacions que creu oportunes. A les

reiterades prohibicions de plantar determinats conreus com el mill, el moresc o l'obligació de tornar la terra tal com estava en començar l'arrendament, s'afegeix el detallisme amb què s'arriba a especificar cadascuna de les feines agrícoles del pagès per tal d'impedir que la terra perdi valor. Detallisme que, d'altra banda, ens proporciona informació sobre l'agricultura de l'època. Segons un contracte realitzat el 1774, les obligacions del pagès eren les següents:

"Primo ab pacto que dit arrendador deurà conrear la dita vinya a ús y práctica de bon pagès, assò és, llaurar-la de Ivern(...) y que dita llaurada sia feta per tot lo mes de febrer de cada any y no después y així mateix los seps y camadas cavats donar-hi quatre scilchs y magencar-la, escurar los seps y escanyotar dos vegadas cada any en lo temps acostumat. Item sapia lo dit Arrendador que lo dia que finirà lo dit arrendament se deurà deixar llaurada de Ivern los seps y camadas y net a dos homens per jornal. Item sapia lo Arrendador que dits Curadors se reservan lo fer aclarir y tocar tots los arbres de la dita pessa de terra quant a ells los apreixerà sia necessari a cos tas dels curadors, portar-se'n ells la llenya sens poder lo arrendador tocar ninguna rama de ningún arbre ni encara que sia morta per reservar-se-la curadors. Item sapia lo Arrendador que tampoc podrà arrencar cap sep sino que sia necessari per a fer-hi cnar un colgat y que així mateix deurà fer tots los colgats que en dita vinya faltaran aquest any primer vinent de Mil set cents setanta quatre, y als que nos podrà fer per haver-hi pota redolta hi deurà posar un mallol posant-hi de quatre en quatre una senalla de tres cortans de fem repartidora, y que assò ho daurà mantenir tots quatre anys. Item sapia que los Curadors se reservan lo fer-los mirar cada any la podada com també los demás conreus y en cas se encontria alguna cosa mal feta o deixada de fer y ser al temps se reservan lo fer-ho fer y esmenar tot a costas del Arrendador".(13)

En el cas de les "concessions a plantar" a més de fixar la quantitat de ceps o la superfície a plantar, l'amo arriba a detallar la manera com cal fer-ho: "los mallols degan ésser apar

tats lo un del altre onse palmps y que los clots hajan de tenir de fondaria un palmp y tres quarts, y tres aixadellas de ampla ria" (14).

Els contractes, a més d'informar-nos dels trets estructurals de les relacions socials i de l'agricultura, ens proporcionen algunes dades sobre l'evolució de la conjuntura. Efectivament, entre 1773-77 i 1818-22 podem observar un increment de la parceria i de les concessions a plantar que juntament a d'altres elements: lleugera dispersió de la durada dels contractes que en el cas de les "concessions" tendeixen a allargar els terminis i, també, una reducció de la presència de clàusules comminatòries i restrictives semblen indicar una reducció relativa de la duresa de les condicions en part per la situació problemàtica que travessa l'agricultura i en part, possiblement, per la necessitat de reconstrucció després d'un període de guerres i dificultats comercials. D'aquí l'augment de les concessions i de la parceria, modalitats més favorables per fomentar la reconstrucció dels conreus i de les terres abandonades; augment afavorit per les expectatives creades per l'increment dels preus de l'aiguardent a la postguerra (15). La disminució de les concessions a plantar a partir de 1819 (16) sembla constatar la frustració de les expectatives existents i el retorn a una situació problemàtica de l'economia en general que es reflexarà en la disminució progressiva dels contractes.

Conclusions.

No ha estat la intenció d'aquest estudi arribar a conclusions fermes sobre cadascuna de les qüestions que hem anat abordant. De fet, els objectius que ens havíem fixat no anaven gaire més enllà d'oferir una sèrie de suggeriments, d'hipòtesis i de possibilitats que caldria en tot cas aprofundir en estudis posteriors. Som conscients que des del punt de vista de la Història agrària, la petitesa i sobre tot la rigidesa amb què hem marcat els límits geogràfics de la recerca -el terme de Reus-, no són gaire més que un punt de partida des del qual caldria

comprobar si les característiques de l'agricultura reusenca, especialment pel que fa a la propietat, amb un pes important de la gran i una tendència a la concentració; o pel que fa a les relacions socials, amb uns contractes molt favorables a l'amo de la terra que gaudeix d'un control quasi total; són extensibles a una àrea geogràfica superior dins del Camp de Tarragona. O, si, per contra, ens hem de conformar en atribuir al cas de Reus un caràcter excepcional producte de condicionants geogràfics, històrics, econòmics i socials específics. Caldria, en tot cas, aprofundir també en el paper socio-econòmic dels propietaris reusencs a la resta de la comarca en la mesura que com hem comprovat hi tenen interessos agrícoles i també comercials i, a partir d'això, esbrinar quines són les tensions socials que se'n deriven. De la mateixa manera que fora necessari d'ampliar l'abast geogràfic de la recerca, caldria també ampliar-ne l'abast cronològic per intentar respondre als interrogants sobre els orígens de les transformacions de l'estructura agrària que, com hem vist, es remunten possiblement a les darreries del s. XVII.

D'altra banda, en la mesura que hem intentat fer una anàlisi social de l'agricultura, és a dir, considerant l'agricultura i els diversos elements que la defineixen: estructura dels conreus, sistemes i orientació econòmica de la producció, estructura de la propietat i relacions socio-econòmiques, com a part d'un tot; el plantejament no pot justificar-se plenament sense integrar l'anàlisi de l'agricultura en un marc analític superior que abasti els diversos components de la realitat local i comarcal. Només en la mesura que es faci això es podrà comprobar si els suggeriments avançats, potser amb una mica de precipitació, es confirmen. Els comportaments i les actituds dels homes i les dones obeeixen a múltiples i complexos condicionants que cal integrar al voltant d'un eix social; condicionants que havien d'incloure, al nostre entendre, l'agricultura i les relacions amb la terra encara que aquestes acostumin a ocupar un lloc secundari en la història local urbana. La marginació i el desplaçament social també tenen un lloc a l'hora d'entendre i explicar aquesta petita història.

NOTES.-

INTRODUCCIÓ.-

- (1).- BOFARULL, Andrés de, Anales históricos de Reus desde su fundación a nuestros días, Reus, Imprenta y librería de Pedro Sabater, 1845 i 1846. VILA; Celedonio, Descripción de mi estimada patria la Villa de Reus, manuscrit de l'any 1787. Posteriorment ha estat editada per l'Associació d'Estudis Reusencs, 1955.
- (2).- En el cas de l'obra del metge afincat a Reus, Jaume ARDEVOL: Ensayo sobre la topografía y estadística de la Villa de Reus, Madrid, 1820; cal reconèixer que la descripció de l'agricultura, al costat del comerç i l'artesanía hi ocupa un lloc important. També cal precisar però, que l'obra, escrita per un dels caps del liberalisme local que va desempenyar diversos càrrecs polítics sota el Trienni, té un caire didàctic i es dirigeix als cercles polítics madrilenys.

FONTS I METODOLOGIA.

- (1).- BARBAZA, Yvette, "Paisaje rural y estructura agraria del litoral septentrional de Cataluña a principios del siglo XVIII", Estudios Geográficos, CSIC, Madrid, nº 93, 1963, ps. 565-589. GIRALT, Emili, "Evolució de l'agricultura al Penedès: Del cadastre de 1717 a l'època actual", I^a Asamblea Intercomarcal del Penedès, i la Conca d'Odena, 1952, ps. 166-176. LLOBET, Salvador, "De geografía agraria de la comarca del Maresme (Barcelona)", Estudios Geográficos, CSIC, Madrid, nº 58, 1955, ps. 23-71 i nº 59, ps. 215-297.
- (2).- MERCADER, Joan, "L'establiment del reial cadastre a Catalunya i la seva fonamentació econòmica i social", Miscel·lània Fontseré, ps. 295-303, Barcelona, 1961.
- (3).- NADAL, Joaquim, La introducción del Catastro en Gerona. Contribución al estudio del régimen fiscal en Catalunya en tiempos de Felipe V, Universitat de Barcelona, 1971. VINALS, Josep, Premia a començament del segle XVIII: un assaig d'història econòmica local, Barcelona, Ed. Dalmau, 1983.
- (4).- CARDO, Josepa, L'evolució dels conreus del Camp de Tarragona a partir del segle XVII, Institut d'Estudis Vallencs, 1983, Valls.
- (5).- Esmentarem només aquells que són signats col·lectivament pel Departament d'Història Moderna de Tarragona amb el benentès que el seguit d'estudis individuals és molt més nombrós. "Aproximación a un estudio de la agricultura del corregimiento de Tarragona en la primera mitad del siglo XVIII, a través del Real Catastro", Congreso de Historia Rural. Siglos XV al XIX, 1984, ps. 727-745. "Developpement de l'activité viticole dans le "Camp de Tarragona" à partir d'une documentation fiscale: le "Real Catastro" (XVIII ème siècle)" Colloque sur la géographie et l'histoire des eaux-de-vie et des spiritueux, Université de Bordeaux, 1982.
- (6).- VILAR, Pierre, Catalunya dins l'Espanya Moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals, vol III, Barcelona, Ed. 62,

- (7).- ESCARTIN, Eduardo, "El Catastro Catalán: teoría y realidad", Fedraibes, nº 1, Universitat de Barcelona, 1981, ps. 253-263. NADAL, Joaquim, "Una font important per a la Història Econòmica de Catalunya: El Reial Catastre (1715-1845)", Homenaje al Dr. Juan Reglá Campistol, vol. II, Universitat de València, 1975, ps. 209-222. NAVARRO MIRALLES, Lufs J. "Una fuente fiscal: el catastro (siglo XVIII), anotaciones metodológicas", Actas de las II Jornadas de Metodología y Didáctica de la Historia, Universidad de Extremadura 1983, ps. 265-283. PEREZ, José Mª, "Algunas reflexiones en torno a la utilización de los resúmenes generales de la Unica", Estudios d'Història Agrària, nº 3, Curial, Barcelona, 1979, ps. 103-137. SEGURA, Antoni i SUAU, J., "Metodología para el estudio de la estructura de la propiedad agraria en Cataluña (siglos XVIII-XIX)", II Jornada de Metodología y Didáctica de la Historia, Cáceres, 1981.
- (8).- La informació sobre el número de contribuents dels cadastres de 1725, 1750, 1775 i 1799 s'ha extret de l'obra de Pere ANGUERA i Jordi MELICH: Aproximació a la historia de Reus, vol. I, Reus, 1984 ps. 90-93.
- (9).- Sabem que se'n van realitzar almenys dues, una de les quals, la de 1727, es conserva. De l'altra en tenim referències dels cadastres de començaments del segle XIX. A la recanació s'hi relacionaven cadascuna de les parcel·les de terra per partides, amb el nom del propietari, la superfície i el conreu.
- (10).- A tall d'exemple esmentarem les següents tarifes: per la vinya de 1ª qualitat es pagaven 36 sous per jornal, per la de 2ª 24 i 18 per la de 3ª. Pel regadiu de 1ª la tarifa era de 51 sous.
- (11).- Mentre el grup de 0 a 40 sous té una mitja de 20'9 sous per jornal i el de 40 a 100 de 20'5; en el de 100 a 200 ja ha augmentat fins 22'7, el de 400 a 1000 és de 27'45 i en el de més de 1000 de 30'3 sous per jornal.
- (12).- VILAR, Piere, Catalunya dins l'Espanya..., vol. III, p. 552.
- (13).- VINALS, Josep, Premià a començaments del segle XVIII...
- (14).- VICEDO, Enric, "Propietat, accés a la terra i distribució dels ingressos a la Lleida del segle XVIII", Recerques, nº 12, Barcelona, ps. 57-90.
- (15).- El terme de Reus va incloure el de Castellvell almenys fins 1854 en què aquest va aconseguir la independència definitiva. També devia incloure una part de l'actual municipi d'Almóster fins mitjans del segle passat, segons una referència de l'any 1813, el terme de Reus arribava mitja hora amunt de Castellvell.

L'EVOLUCIO DE L'AGRICULTURA DURANT EL SEGLE XVIII.

- (1).- CARDO, Josepa, L'evolució dels conreus del Camp..., p. 597.
- (2).- Arxiu Històric Municipal de Reus (AHMR): "Ordres Superiors. 1716-1760": "Lesión que padece la Villa de Reus, Corregimiento de Tarra gona por lo que le está tasado por el Contingente de su Catastro" 19- 7- 1720. Durant els anys posteriors Reus va reclamar amb insistència a l'Intendent una modificació de la quota a pagar en concepte de terres.

- (3).- CARDO, Josep, L'evolució dels conreus del Camp ..., p. 589 i 608.
- (4).- MORENO, A., NAVARRO, L., i altres, "La recuperació demogràfica en la primera mitat del segle XVIII en el Baix Camp (1677-1762)", Primer Col·loqui d'Història del Camp de Tarragona, Conca de Barberà i Priorat, Institut d'Estudis Tarraconenses, Tarragona, 1979, ps. 65-71.
- (5).- AHMR: "Ordres Superiors 1716- 1760", La relació, datada el 19-7-1720 acompanya un memorial de l'ajuntament on es demana la revisió del procés de taxació. La superfície de cada conreu hi apareix tant en jornals de 60 passos com en jornals de 90 i 100; la superfície total és respectivament de 4.523, 2.010 i 1.629 jornals.
- (6).- CARDO, Josepa, L'evolució dels conreus..., p. 123
- (7).- NAVARRO MIRALLES, Luís J., i Departament d'Història Moderna de Tarragona, "Aproximación a un estudio de la agricultura del corregimiento de Tarragona...".
- (8).- ANGUERA, Pere, GORT, Ezequiel, MELICH, Jordi, Aproximació a la Història de Reus, vol I, Ajuntament de Reus, 1984. Ja el 1684 es troba registrada una destil·leria d'aiguardent propietat d'un comerciant anglès. Cap a 1728 hi havia 21 fàbriques d'aiguardent.
- (9).- LLOBET, Salvador, "De geografia agraria de la comarca del Maresme" p. 43.
- (10).- VIÑALS, Josep, Premià a començaments del segle XVIII..., p.82.
- (11).- Les referències concretes han estat extretes del treball col·lectiu del Departament d'Història Moderna de Tarragona coordinat per Luís J. NAVARRO: "Aproximación a un estudio de la agricultura...".
- (12).- La Kleugeradiferència en superfície entre 1727 i 1750 s'explica per la tendència a l'ocultació a reduir la superfície de cada parcel·la. Això és afavorit tant per la ja esmentada imprecisió de les mesures, com per les diferències en l'elaboració de les dues fonts que obeeix a objectius immediats diferents: una recanació i un cadastre. També hi incideix una certa tendència a registrar amb retard els canvis que tenen lloc, afavorit per la manera com s'elaboren els cadastres. Sobre aquest darrer punt cal precisar i recordar que una part de les parcel·les només constava d'un número que remetia a la darrera recanació que s'hagués efectuat. Alguns exemples escollits a l'atzar mostren el procés de degradació dels registres cadastrals:

Conreu	1727	1728	1734
Sembradura 2ª	0'5 jorn.	0'50	0'437
Vinya	1'5 3ª	1'50 2ª	1'250 2ª
Ervi	3'75	3'75	3'062
Sembr. reg. 2ª	2'00	2'00	1'625

- (13).--AHMR: "Actes Municipals 1801-1804": "Interrogatorio sobre la cantidad, calidad, destino y cultivo de las tierras para formar la división agrícola de España. 1802". També s'hi relacionen 350 jornals de regadiu, 200 de patates, naps i altres i 150 de grans.
- (14).--Les equivalències emprades per reduir les mesures antigues a les del sistema decimal són les següents: la carga de vi de Reus equival a 121'60 litres, el quartà d'oli a 4'13 litres, el quintà a 41'600 kg. i la rova (cada quintà té quatre roves) a 10'4 kg.
- (15).--AHMR: "Actes Municipals 1801-1804", Memorial de l'ajuntament, gremis i comerç sobre l'abast del blat. Segons aquest memorial els reusencs "así los pudientes como los medianos acostumbra hacer el acopio para el sustento de sus respectivas familias en la cosecha de cada año, y los demás para el surtimiento de sus familias y abasto se valen del crecido número de Fanegas de trigo que la industria y patriotismo de este floreciente Comercio hace venir de Reynos estrangeros, y hacen desembarcar en su más inmediato Puerto de Salou, y conducen en los Almacenes de esta Villa en donde acuden estos Naturales para su socorro, y por otra parte se han valido del trigo y arroz de Urgel y del Reyno de Aragón, que diariamente traen a vender los Aragoneses y Urgeleses con motivo de proveer parte de aquel Reyno y Urgel de Bacalaho, Atún, Sardina y toda especie de pesca salada, judias y otras semillas que la industria de dichos comerciantes hace desembarcar en su dicho más inmediato Puerto de Salou y conducen a esta Villa y es este ramo uno de los Principales de este Comercio. No considera este Ajuntamiento pueda venir el caso de necesidad de trigo, ni de valerse de otros medios que los arriba expuestos".
- (16).--ARDEVOL, Jaume, Ensayo sobre la topografia y estadística de la Villa de Reus, Madrid, 1820, p.16.
- (17).--Op. Cit. p. 18.
- (18).--AHMR: "Gremis 1600-1800". Expedient sobre les ordenances dels Gremis de Reus. 1821".
- (19).--MARTINEZ SHAW, Carlos, Riudoms a la primera meitat del segle XVIII: Un perfil socioeconòmic, Centre d'Estudis Riudomencs "Arnau de Palomar", 1982.
- (20).--CARDO, Josepa, L'evolució dels conreus del Camp...
- (21).--AHMR: "Copiador de Cartas del Magco. Ayuntamiento de la Villa, 1783 1791". Informe de l'ajuntament sobre les ordenances del Gremi dels Pagesos. Gener de 1800.
- (22).--Les dades de 1742 s'han extret de les Actes Municipals de 1741-49: "Fruits que se cullen en lo terme de Reus comprenent lo Castellvell y Moster", 1742. Les de 1793 i 1795 del "Copiador de Cartas de 1792 a 1806" i les de 1804 de les Actes Municipals 1801-1804: "Interrogatorio sobre las producciones naturales"; tots de l'Arxiu Històric Municipal de Reus.
- (23).--AHMR: "Copiador de Cartas del Magco. Ayuntamiento de la Villa, 1783 1791"...
- (24).--AHMR: "Qüestions amb l'Arquebisbe de Tarragona. 1510-1776". Documentació sobre la formació del cadastre de 1716.

- (25).- AHMR: "Recanació del terme de Reus. 1722". D'acord amb aquest llibre, la vinya de 1ª produïa 6 càrregues per jornal, la de 2ª 4 i la de 3ª 3. Les oliveres donaven 14 i 10 quartons d'oli segons fossin de 1ª o de 2ª. Els garrofers 60 i 30 roves i els ametllers i els avellaners 6 i 5 quarteres respectivament.

LA PROPIETAT DE LA TERRA.

- (1).- Malauradament, la major part dels estudis sobre l'estructura agrària s'entretenen excessivament en les característiques de l'estructura parcel·l·ària, tot remarcant-ne el domini de les parcel·les de molt petita dimensió i obliden, d'altra banda, quina és la relació entre aquesta i l'estructura de la propietat, fomentant així el confusisme sobre el tema. Així, en el treball dirigit per Luis J. Navarro Miralles: "Aproximación a un estudio de la agricultura..." es parla, penso que erròniament de predomini del minifundi al Camp de Tarragona i Conca de Barberà tot confonent parcel·la, explotació i propietat, ja que almenys en aquest darrer cas, és dubtosa l'aplicació d'aquest adjectiu.
- (2).- VIÑALS, Josep, Premià a començaments del segle XVIII...; ps. 94-102.
- (3).- El conjunt d'oficis relacionats l'any 1750 paguen 46.943'5 sous que representa el 62% de les quotes del cadastre per terres. Al tres partides importants són les que aporten les vídues amb 14.312'6 sous i el 18'9%, les dones: 421'8 i el 0'6%, hereus amb el 1'5 i forasters amb el 3'3. En el Cadastre de 1816 els oficis coneguts sumen 52.833'2 sous de quotes, el 65% del total. Les vídues reuneixen 11.118'6 sous o el 13'7%, les dones el 3'3, els hereus el 4'3 i els forasters el 4'5%.
- (4).- VICEDO, Enric, "Propietat, accés a la terra i distribució...", p. 63-64.
- (5).- VIÑALS, Josep, Premià a començaments del segle XVIII..., ps. 103-110.
- (6).- Aquesta quantitat cal considerar-la com un mínim en la mesura que el cadastre no relaciona tots els homes en edat de treballar, ni tant sols tots els caps de casa. A més ens trobem pel mateix any amb 180 jornalers de difícil classificació tota vegada que poden pertanyer tant al sector primari com a les activitats artesanals.
- (7).- AHMR: "Cens de 1820". Aquest cens, realitzat per habitants, malgrat les deficiències que encara conté, és un dels més complets de què disposem. Té l'avantatge de ser més exhaustiu que altres recomptes de tipus fiscals dels quals, d'entrada, en resten exclosos una part de la població.
- (8).- La major part dels grans propietaris pertanyien a la petita nobleza d'origen comercial enriquida durant el segle XVIII, així ho podem constatar a la relació dels 8 grans propietaris de 1816:
Josep de Gavalà, noble	93	11.7	sous
Josep Brocà, advocat i hisendat	79	" .11	"
Josep de Miró i de Burgués, cavaller.....	118	" .1	"
Fcesc. Policarp de Bofarull, cavaller....	73	" .18	"
Fcesc. de March, noble	61	" .10	"

Joan Carey, comerciant	58 ll.	19 sous
Josep de Gavallda, cavaller.....	93 "	7 sous
Hereus	58 "	12 sous

- (9).- D'acord amb el padró de 1818 hi havia 4.654 veïns que representarien, aplicant un coeficient de 4'5 ha. per veí, al voltant de 20943 ha. (l'any 1802 el coeficient era de 4'8, el 1820 de 4'6, el 1821 de 4'4 i el de 1857 de 4'2). A partir d'aquí hem calculat la població de 1816 entre els 4.300 i els 4.450 veïns.
- (10).-VILA, Celedoni, Descripción de mi estimada patria...
BOFARULL, Andrés de, Anales históricos de Reus desde su fundación.
- (11).-Sobre l'abast de la immigració a Reus durant aquests anys només cal dir que la població forastera representava el 16'5 % de la població total l'any 1820. D'altra banda, pel que fa a les qüestions relacionades amb les transformacions socials dels anys finals del s. XVIII i primers del XIX vegi's el meu article: "La decadència dels gremis reusencs a la fi de l'Antic Règim", Penell nº 2, 1985, ps. 47-60.
- (12).-AHMR: "Copiador de cartas del Magco. Ayuntamiento de la Villa, 1783-1791". Informe de l'ajuntament sobre les ordenances del Gremi...
- (13).-El problema del vi va agreujar les dificultats econòmiques per les que travessa la ciutat aquests anys. Les dificultats de comercialització del vi i l'aiguardent van fer créixer la competència al mercat de Reus. L'entrada de vi del Priorat, de millor qualitat que el de Reus -aquest era ordinàriament convertir en la seva major part en aiguardent- havia estat tradicional; dos fets però van convertir aquesta pràctica usual en nociva per als pagesos de la vila: d'una banda la desarticulació dels monopolis municipals a través dels quals sempre s'havia venut el vi del Priorat, degut a l'avenç de l'economia i el comerç lliure. De l'altra, la reducció dels mercats d'exportació fan incrementar la competència pel mercat urbà en aquest cas. Davant d'això reaccionaran defensivament els pagesos reusencs intentant restringir l'entrada de vi foraster a les ordenances del Gremi sotmeses a informe de l'ajuntament l'any 1800, aquest es mostrarà contrari però a tals mesures: "La ordenanza veinte y tres (diuen les autoritats municipals), debe del todo excluirse por ser contraria a la libertad que han tenido los vecinos y tienen de poder entrar vino forastero para el consumo de su propia casa, respeto que el vino de esta Villa es de inferior calidad, y la mayor parte se invierte en Aguardiente.

RELACIONS SOCIALS I CONTRACTES DE CONREU.

- (1)AHMR:"Actes Municipals 1801-1904", "Interrogatorio sobre la cantidad, calidad, destino ..."
- (2).- ARDEVOL, Jaume, Ensayo sobre la topografia, p.12
- (3).- AHMR: "Actes Municipals. 1792- 1797" "Relación Individual y Cálculo de la Población de la presente Villa de Reus, Agricultura, Artes e Industria".
- (4).- Els llibres de protocols notariais consultats es conserven a l'Arxiu Històric de Tarragona. Per 1773-77 s'han consultat els notaris següents: Josep Alonso de Valdes, Josep Bages, Antoni Carreras, Andreu Ferrater, Joan Antoni Gay, Joaquim Geonvès, Felicià Girona, Joan Pau Hortet, Josep Antoni Navarro i Francesc Pérez. Per 1818-

22 han estat: Ramón Gay, Antoni Ferrater, Gregori Alonso de Valdes, Josep Alonso de Valdés, Josep Fuster, Marià Vidal, Francesc Ferrer, Jaume Bages i Francesc Sostres.

- (5).- Segons Antoni SIMON la parceria era el contracte més generalitzat, les proporcions a entregar eren 1/3 de blat i sègol i 1/4 de morsec, ordi i civada; vegi's: La Crisis del Antiguo Régimen en Girona, Tesi Doctoral, UAB, 1983. Enric VICEDO a "Propietat accés a la terra..." ens diu que "els contractes de parceria són molt freqüents a la Lleida del segle XVIII" (p. 68). Finalment Jaume CODINA a: El Delta del Llobregat i Barcelona. Gèneres i formes de vida dels segles XVI al-XX, Ariel, Barcelona, 1971, ens diu que a finals del XVIII "coexisteixen la parceria i l'arrendament en metàl·lic, amb net predomini encara d'aquella" (p. 249).
- (6).- VILAR, Pierre, Catalunya dins l'Espanya... vol. III, p. 581
- (7).- Bona part dels contractes d'arrendament escripturats pels notaris reusencs afecten terres i pagesos de fora del terme de Reus. Aquest fet pot ser interpretat bé com a resultat d'una extensió efectiva d'aquest tipus de contracte a d'altres pobles del Camp; bé com una imposició per part dels propietaris reusencs que traslladessin un costum circumscrit a aquesta ciutat a les terres que posseïssin a d'altres indrets.
- (8).- Archiu Històric de Tarragona (AHT): "Protocolos de Reus", Manual de Joaquim Genovès, Caixa 586, 1774.
- (9).- AHT, Manual d'Antoni Ferrater i Selma, Caixa 795, 1818.
- (10).- VILAR, Pierre, Catalunya dins l'Espanya... Vol. III, p. 588.
- (11).- Segons Enrique MARTINEZ: "Que un artesano compre tierras dentro de los límites de la ciudad en que vive, no exige ningún esfuerzo de explicación: el trabajo agrícola, con mayor o menor grado de dedicación, era, sin duda, en muchos casos un completo de su actividad principal". Vegi's: "El artesanado urbano en una ciudad tradicional: Santiago de Compostela a mediados del s. XVIII", Actas II Coloquio de Metodología Histórica Aplicada. La Documentación Notarial y la Historia, I, Santiago de Compostela, 1984, ps. 141-163.
- (12).- Entre 1773 i 1777 dels 85 contractes dels quals es coneix la localització de la terra, 42 es fan sobre terres reusenques i 43 sobre explotacions situades fora del terme però propietat de reusencs, entre els més remarcables se situa Riudoms amb 15, Constantí amb 9, el Territori de Tarragona (despoblat) amb 6 i Vila-seca amb 5. Durant 1818-22 els contractes amb la parcel·la localitzada són 81, dels quals 33 eren al terme de Reus i 48 fora: 8 al Territori de Tarragona, 7 a Vila-seca, 7 més de Riudoms, 5 de Constantí i 4 a El Brugar (despoblat).
- (13).- AHT: Manual de Joaquim Genovès, Caixa 586, 1774.
- (14).- AHT: Manual de Josep Antoni Navarro, Caixa 571, 1777.

(15).- TORRAS, Jaume, "Aguardiente y crisis rural (Sobre la Coyuntura vitícola, 1793-1832)", Investigaciones económicas, nº 1, 1976, ps. 45-67. Des de 1813-14 el preu de l'aiguardent puja. De les 29'30 lliures a què es cotitzava el 1814 la carga d'aiguardent de prova d'oli es passa el 1818 a 52'61 i el setembre d'aquest any se superen les 60 lliures. Després s'inicia una nova fase de preus baixos.

(16).- L'evolució de les "concessions" mostra una clara tendència a la baixa, mentre el 18181 n'hem localitzat 8, l'any següent es redueixen a 4, a 2 el 1820 i a 3 el 1821. El 1822 no n'hi ha cap. El mateix procés es constata per al conjunt dels contractes: 25 el 1818, 24 el 1819, 24 el 1820, 16 el 1821 i 11 el 1822.

LLIBRES L'AVENÇ

MONUMENTS DE BARCELONA

Text: Josep M^o Huertas, Jaume Fabre.
Pròleg: Oriol Bohigas
Fotografies: Pepe Encinas, Pere Monés
246 pàgs.
3.000 pts.

LLIBRES L'AVENÇ

EL PARC DE LA CIUTADELLA

Manuel Arranz, Ramon Grau, Marina López
Pròleg: Ignasi de Solà-Morales
130 pàgs.
1.100 pts.

EL PORT DE BARCELONA

EL PORT DE BARCELONA
Joan Alemany
248 pàgs.
4.800 pts.

9

LLIBRES L'AVENÇ

LA CATALUNYA CIUTAT I ALTRES ASSAIGS
Eugenio Tria
160 pàgs.
850 pts.

ENGENYERS INDUSTRIALS, MODERNITZACIÓ ECONÒMICA I BURGUESIA A CATALUNYA

LLIBRES L'AVENÇ

L'aportació de la universitat catalana a la ciència i a la cultura

L'APORTACIÓ DE LA UNIVERSITAT CATALANA A LA CIÈNCIA I LA CULTURA
Varis autors
Presentació: Antoni M^o Badia Margarit
192 pàgs.
500 pts.

ELS MOSSOS D'ESQUADRA

Núria Sales
Araceli Rodríguez
Enric Ucelay Da Cal
Gabriel Cardona
Guillem Volart
Xavier Febrés
168 pàgs.
600 pts.

ELS MOSSOS D'ESQUADRA

OBREERS A CATALUNYA - HISTÒRIA DEL MOVIMENT OBRER
Josep M^o Huertas
416 pàgs.
700 pts.

ENGINYERS INDUSTRIALS, MODERNITZACIÓ ECONÒMICA I BURGUESIA A CATALUNYA
Ramon Garrabou
328 pàgs.
700 ptas.

ESPANYOLISME I CATALANISME. LA IDEA DE NACIÓ EN EL PENSAMENT POLÍTIC CATALÀ
Josep M^o Colomer
416 pàgs.
975 pts.

SISTEMA I POLITIQUES DE LA COMUNICACIÓ A CATALUNYA
Josep Gifren
592 pàgs.
900 pts.